

Слободан Д. Милошевић

ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА И ПИТАЊЕ ДВОВЛАСНИЧКИХ ИМАЊА

Територијална подела Југославије 1941. године и повлачење вештачких граница између појединих окупационих зона имали су за претпоставку решавање низа питања међусобно тесно повезаних. Иако вештачки повучена, граница није смела да оштети постојеће путеве и комуникације. Ово из разлога што би поремећене саобраћајнице представљале огромне тешкоће у саобраћају становништва. У овом погледу повољно је ако у близини нове граничне линије нема много важнијих путева и саобраћајница.

Други моменат чинила су насеља у близини границе. Уколико је она повучена кроз мање насељена места касније ће представљати мањи проблем приликом саобраћаја између њих.

Такође је било потребно водити рачуна о томе да се у региону повучене границе не нађу велики комплекси земљишта, како приватних тако и државних, општинских и других, јер би то временом постала велика сметња у њиховој обради. С друге стране, уколико је граница „безболније повучена“, касније је доста мирнија од саобраћаја, тј. поштеђена је од преласка грађана у циљу обраде својих имања на другој страни граничне линије — двовласничких имања.

Осим наведених, при повлачењу нових граничних линија било је потребно пазити, да се не разбијају и политичке границе жупа, округа, срезова и општина.

При повлачењу граничних линија на Јадранској обали узимане су у обзир и тенденције фашистичке Италије. Она је настојала да заузме што више градова на морској обали. Временом су постављени захтеви да се дотичним градовима припоје њихова залеђа, без којих не могу економски опстати. На другој страни је усташка НДХ такође тражила да јој се прикључе поједини градови на мору преко којих се развијала трговина са унутрашњошћу земље.

Према томе, при повлачењу демаркационе и других граничних линија окупатори се нису придржавали наведених претпоставки, већ су раздвајали како привредне тако и политичке и етничке целине. Наравно, све је то током времена причињавало огромне потешкоће, углавном становништву оних области куда је повучена граница.

Ваља истаћи да су чињени изузеци када су били у питању економски интереси нацистичке Немачке. То се јасно видело на примеру Косовске Митровице и експлоатације рудника боксита у околини Мостара.

Сва наведена и друга питања мањег значаја обрађена су у овом раду. Исто је тако пажња поклоњена територијалним променама нарочито после капитулације фашистичке Италије у септембру 1943. године.

Територијална подела земље је обрађивана у склопу других питања и без праћења граничних промена. У том погледу изузетак је књига др Ферда Чулиновића „Окупаторска подела Југославије“ (Београд 1970). Међутим, ни ту се не говори о питањима и судбини двовласничких имања која су настала вештачким повлачењем демаркационе и других граничних линија.

Демаркациона линија у Југославији између немачког и италијанског окупационог подручја

Пре априлског напада држава осовине на Југославију, од стране Трећег Рајха Јадрански басен био је признат као италијанска сфера утицаја. То је одређено приликом разговора између грофа Ђана, с једне, и Хитлера и Рибентропа, с друге стране, и прецизирано у тајном протоколу потписаном 23. октобра 1936. године у Берлину. Тај споразум је потврђен почетком 1939. године, када се фашистичка Италија припремала за напад на Албанију.¹

У зиму 1940/41. године самом Хитлеру није било јасно како ће држање имати Краљевина Југославија у предстојећим догађајима. Познато је да је према Србији и Србима гајио велико неповерење, поучен, како каже, искуством из прошлости.²

Међутим, како је италијанска војска брзо напредовала на југу у правцу Албаније и Грчке, Хитлер је послао преко Бугарске у Грчку 12. армију под командом фелдмаршала Листа, да би спречио брзи италијански продор на југ. Али мартовски догађаји у Београду и Југославији 1941. године пореметили су све

¹ Живко Аврамовски, *Немачко-италијанске супротности због Косовске Митровице 1941—1943. године*, Косово 1, Приштина 1972, 357.

² Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918—1945. (даље: ADAP), Serie E 1941—1945. Band III, 16. 6—30. 9. 1942. Getingen 1974, 326. — Забелешка о разговору између Хитлера и бугарског посланика Драганова у Хитлеровом Главном стану 14. августа 1942. године.

њихове планове. Од тада па за све време другог светског рата трајаће једно нерегуларно стање у односима између Немачке и Италије када је у питању територија Југославије.

Због тог неповерења једних у друге, договором у Бечу априла 1941. повучена је демаркациона линија у Југославији између немачког и италијанског окупационог подручја. Она је била подложна променама, али је углавном ишла у следећем правцу: Врх (на старој југословенско-италијанској граници) — Лучне — Жежица — Литија — Цркље — Самобор — Петриња — Глина — Босански Нови — Сански мост — Мркоњић Град — Доњи Вакуф — Сарајево — Устипрача — Прибој на Лиму — Нови Пацар — Орлова чука — Шар планина — Тетово — Охридско језеро — Преспанско језеро.³ Она је у мају 1941. године дефинитивно устаљена и остала све до капитулације Италије 8. септембра 1943. године као граница војних и политичких, али не и економских интереса. То се најбоље видело крајем 1942. године, када је италијанска власт била знатно ослабила. Због тога је средином септембра 1942. године приликом дискусије у Министарству иностраних послова (МИП) у Берлину о стању у области рудника боксита Мостар одлучено да врховна команда немачких оружаних снага (ОКВ) мора у тој области држати свој дивизион како би обезбедила несметану експлоатацију боксита. Наглашено је да се тиме нарушава демаркациона линија, али због тога што интереси немачке ратне индустрије остају у првом плану.

Почетком маја 1942. године у Пријепољу је одржан саста-нак представника немачке и италијанске војске посвећен разграничењу у Санцаку. Договорили су се да гранична линија иде дуж Дрине до ушћа Лима, затим уз Лим до Пријепоља, па у продужетку до Сјенице. Овакво разграничење није ишло у рачун усташкој НДХ, која је желела да већи део, па и цели Санцак, уђе у немачку окупациону зону. То је и званично захтевао командант усташке жандармерије за Босну и Херцеговину п. пуковник Видас. Предлагао је да демаркациона линија иде више југозападним делом Санцака, који би самим тим дошао у немачку окупациону зону. У случају оваквог решења, у Санцаку би се успоставила усташка власт, што не би био случај ако би он припао Италији.

Немачки представници су били вољни да прихвате овај захтев. Предлагали су да се демаркациона линија из долине Лима помери југозападно, како би се протезала планинским врховима поред цесте и реке. Овај захтев су образложили и немачком потребом за одржавањем везе по војној линији.⁴

³ *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945*. Друго преправљено и допуњено издање, књ. 1 (даље: *Ослободилачки рат*, књ. 1), Београд, 1963, 33.

⁴ Данило Јауковић, *Санцак у народноослободилачком рату*. Војноисторијски гласник (даље: ВИГ), бр. 4, 1960. године, страна 33; Богдан Гледовић, *Народноослободилачки покрет у Санцаку у првој години ослободилачког рата*. ВИГ, 2/1972, 15.

Почетком новембра 1942. године у Риму је заседала немачко-италијанска комисија за дефинитивно утврђивање што тачнијег положаја демаркационе линије између подручја војног заповедника у Србији и подручја Албаније, тј. војног гувернера Црне Горе, с друге стране.⁵ И по саставу делегација за преговоре може се видети како је која од преговарачких страна пришла том послу. Очигледно, немачка је страна озбиљније схватила то питање, ангажујући у преговорима војне, обавештајне и привредне експерте, што није био случај с италијанске стране. Закључено је да у поседу Немаца остану рудници азбеста, хромове руде и магнезита — као врло потребни због сировина за даље вођење рата. Немачка делегација се посебно заложила за оне руднике који су лежали у пределу десет километара на запад од железничке пруге Косовска Митровица — Прилужје.

Како се види из резултата преговора вођених у новембру 1942. године, ранија (бечка) демаркациона линија модификована је у корист Немачке. Ваља напоменути да је немачкој делегацији успело да оствари све економске захтеве потврђене на овим преговорима. И поред тога што су преговори завршени у интересу Немачке, италијански министар спољних послова гроф Ђано није пропустио да изрази своју захвалност за успешно остварени споразум и решење граничних питања на томе простору између нацистичке Немачке и фашистичке Италије.

Поред ових питања која су изнета, немачки представник се заузимао код италијанске врховне команде за узимање Вишеграда и околине која се налазила на италијанској страни демаркационе линије. Италијани су се томе супротстављали из више разлога: због самог пређижа, због тога што је окупација извршена у јесен 1941. године на захтев НДХ и уз сагласност Немачке и, најзад, што је Вишеград потребан као саобраћајни чвор за снабдевање италијанске војске која се налазила у северном делу Црне Горе. Ови разлози нису уважени са немачке стране. Постигнута је сагласност о смењивању посаде у Вишеграду и околини северно од демаркационе линије. У вези са тим постављен је услов да се то смењивање врши преко немачких команди и њихове сталне посаде која ће гарантовати безбедност транспорта хране и наоружања за италијанску војску у северном делу Црне Горе.

Из изложеног може се закључити да је Немачка територијална питања на територији Југославије решавала у своју корист. Италија се томе није одлучније супротстављала.

---

⁵ Архив Војноисторијског института (даље: Архив ВИИ), Микротека НАВ-Н-Т-77, Ролна 231, снимак 001126—1234. Забелешка за реферисање ОКВ, упутство за обавештајну и контраобавештајну службу, одељење иностранство, бр. 9240/42, 12. децембар 1942. године.

Гранична линија између окупационог подручја Немачке и Италије на територији Словеније

Војне снаге Немачке и Италије настојале су у априлском рату 1941. године да освоје што више словеначке територије. Тако је италијанска војска заузела већи део територије на десној обали Саве Долинке и Саве, а потом и један део територије око Јесенице, Тржића и Радовљице. На другој страни, немачке јединице су продрале на југ и заузеле поједине делове територије око Новог Места. Да не би дошло до сукоба, италијански генерал Гуцони тражио је од МИП-а да се што пре одреде границе између окупационих зона немачке и италијанске на територији Словеније.⁶

Непосредно после интервенције италијанског МИП-а уследио је на другој страни захтев МИП-а из Берлина италијанској влади за што скорији сусрет на нивоу министара спољних послова како би нашли заједнички језик у питању успостављања граничне линије. Додуше, у телеграму се каже да би то био незваничан састанак у циљу измене мисли по питању територијалне поделе Југославије. Што се пак територије Словеније тиче, Рибентроп наводи: „Истовремено молим (немачког посланика у Риму — С.М.) да обавести Дучеа да је Фирер решио да поводом распада југословенске државе помакне немачку границу јужно од Караванка и то заједно са припадајућим источним подручјем. горњег тока Саве... северно од Љубљане. Обавестићемо италијанску владу о тачној линији границе и ми вас молимо да сматрате већ сада ову област северно од ове линије као област која припада немачком Рајху“.⁷ На бечком састанку министара спољних послова ова линија је потврђена. О томе је гроф Ђано известио Бенита Мусолинија: „Рибентроп се слаже с тиме да Италија анектира Словенију, осим зоне коју је заузео Рајх. Морам приметити да немачке границе нису онакве како се мислило у Риму. Те границе теку много јужније, а полазе од Врхнике, пролазе три километра северно од Љубљане и спуштају се на југ све до северно од Мирне Кастањевице, а онда се успињу све до Драве и Петренеца. Рибентроп је у више наврата потанко приказао како то треба сматрати као дефинитивну границу, јер ју је тако неопозиво одредио Фирер“.⁸ И заиста, на бечком састанку министара спољних послова Немачке и Италије, раније предложена гранична линија усвојена је без дискусије.⁹

⁶ Архив ВИИ, Микротека, микрофилмована немачка грађа у Бону. Бон — 2, снимак 504—505. Министарство спољних послова у Берлину. Забелешка о тражењу италијанског Министарства.

⁷ Архив ВИИ, Микротека, Бон 2, снимак 502—503. Телеграм Министарства спољних послова у Берлину немачком посланству у Риму од 17. априла 1941. године.

⁸ *Тајни архиви грофа Ђана* (даље: *Тајни архиви*) 1936—1942. Загреб 1952, 459.

⁹ *Тајни архиви*, 461; Фердо Чулиновић, *Окупаторска подела Југославије*, Београд 1970, 90—91.

После овакве вести из Беча, италијанске војне јединице почеле су постепено да се повлаче из северних словеначких територија према југу. Оне су се већ до 24. априла повукле на територију љубљанске покрајине. Међутим, на територији границе око Новог Места немачке војне јединице нису се повлачиле тако лако.¹⁰ Очигледно је да је било обостраног неслагања, па су касније преговори настављени у циљу прецизирања граничне линије. Тако се 17. јула 1941. састала немачко-италијанска комисија у Љубљани, са задатком да детаљније разради одлуку о успостављању граничне линије начелно већ одобрене.¹¹

Италијанска делегација је у овим преговорима захтевала да добије подручје које се налази са оне стране граничне линије. Овај захтев је заснивала пре свега на задржавању ранијих административних граница или, што је још нестабилније, позивањем на граничну линију која би ишла вододелницом. У току преговора видело се да су сви ти захтеви били узалудни. И овај пут немачка делегација је поновила већ познато — да је добила упутство које се не може мењати. Уколико би и долазило до промена оне би се заснивале на реципроцитету, тј. колико се територије уступи толико да се добије. Немачка делегација је тражила у околини Љубљане обалу Саве која је изложена поплавама и територију за жељезничку пругу Св. Вид — Трнуче. На другој страни италијанска делегација је такође тражила да се прошири преко Саве, јер би то био „... животни простор за Љубљану“¹² Ово није прихватила немачка делегација, „... јер према смерницама Фирера одређено је да река Сава са обема обалама у своме току до хрватске границе буде немачка река“.¹³ Са италијанске стране је изјављено да не полагају никаква историјска права на словеначку територију као што то има и полагаје право Трећи Рајх као носилац културне мисије.¹⁴ И само добијање Љубљане Италијани сматрају као поклон Фирера, па га са захвалношћу примају.

Једина замерка Италијана односила се на раздавајање привредних подручја. Наиме, при повлачењу граничних линија увек се дешавало да се преполови једна привредна целина, било да се одвоји град од залеђа које га снабдева храном, било да се одвоје власници од својих имања. Овом приликом град Љубљана је остао без свога залеђа. Али Италијани су се помирили с тим, јер је то била одлука Хитлера.¹⁵

¹⁰ Мирослав Степанчић, *Немачки систем окупације у Словенији 1941*, ВИГ, 5/1955, 48.

¹¹ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 675—682. Извештај Главне комисије за границе МИП-а у Берлину од 19. јула 1941. године.

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 688—690. Извештај Главне комисије за разграничење од 24. јула 1941. године МИП-а у Берлину.

¹⁵ Исто.

У подели словеначке територије Италијани су играли по-дређену улогу. Они су тога били свесни, и то су јавно износили. То је подвукао и Мусолини на састанку са војним руководиоцима у Горици 31. јула 1942, када је изјавио да су Италијани сломом Југославије добили сиромашну половину њене територије. „Немци су нам саопштили границу, ми смо могли само да узмемо на знање“.¹⁶

Гранична линија између окупационог подручја Немачке и НДХ у Словенији

Прво одређивање граничне линије НДХ учињено је према делу словеначке територије коју је окупирала Немачка, и то од италијанско-немачке и НДХ тромеђе до немачко-НДХ и мађарске тромеђе. Свакако је то Немачка и захтевала, како би са НДХ имала чисте рачуне, без неких већих трзавица као што је то био случај на осталим граничним линијама. У том циљу издат је посебан „Упут за пословање немачко-хрватског средишњег повјереништва за разграничење и њихових радних односа.“¹⁷ У том упутству прецизирано је да се Средње повјереништво за послове разграничења и радни одбори које она оснива одређују, тј. састоје, од представника НДХ и Немачке и имају статус правног лица, да успостављају границе на терену и израђују разноврсне справе за разграничење.

Коначно, уговор о разграничењу између НДХ и Немачке ступио је на снагу 13. маја 1941.¹⁸ Граница се кретала линијом од тромеђе НДХ-Немачке и Италије до тромеђе НДХ-Немачка-Хортијевска Мађарска. Ова гранична линија битно не одступа од бивше границе између Хрватске-Словеније и Далмације, с једне, и аустријских Крањске и Штајерске, с друге стране. Уговор је НДХ ратификовала 27. јуна 1941. године.¹⁹

За разлику од осталих граничних линија, којих је било у изобилју на окупираној територији Југославије за време другог светског рата, чини се да је ова између НДХ и Немачке повучена без великих компликација, које иначе прате овакве врсте послова. Свакако је томе разлог и сам однос између Немачке и НДХ, која је без поговора примала постављене услове. С друге стране, у чл. 2 наведеног уговора скренута је пажња да се приликом повлачења граничне линије узму у обзир особито го-

¹⁶ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (даље: Зб. НОР), Том VI, књига 3, страна 587.

¹⁷ Архив ВИИ, Фонд Независне Државе Хрватске (даље: НДХ), кутија 233, р. бр. 9/7.

¹⁸ Објављен у *Народним новинама* бр. 153, 11. јуна 1941, године, а потписали су га министар вањских послова Младен Лорковић и Аугустин Марић, а од немачке стране посланик у Загребу С. Каше и саветник посланства Kurt von Kamphofener; Богдан Кризман, *Разграничење усташке државе*. Југословенски историјски часопис (даље: ЈИЧ), 1—2/1971, 140.

¹⁹ Објављено у *Народним новинама*, бр. 153, 11. јуна 1941. године.

сподарске прилике“. Потребно је било да се што безболније реши питање двовласничких имања, које је јако отежавано већ самим повлачењем граничне линије. Но, с друге стране, може се претпоставити да је на овом делу граничне линије с једне и друге стране било у етничком погледу чистије становништво, о чему су се власти Немачке и НДХ побринуле раније.

Па ипак њихови међусобни гранични односи нису остали непомућени за све време трајања другог светског рата. То се види из обавештења надстојника одсека за границе Министарства унутрашњих послова НДХ почетком 1943. Ту се каже да је део граничне линије између Немачке и НДХ осигуран бодљикавом жицом поред које су постављена минска поља. То осигурање поставили су немачки полицијски органи наводно ради спречавања преласка партизанских јединица и, с друге стране, ради онемогућавања кријумчарења животним намирницима. Пошто се на том делу граничне линије десило више смртних случајева, помоћник министра унутрашњих послова НДХ је крајем јануара 1943. упозорио власти великих жупа Пригорја, Загорја и Покупља (Загреб, Вараждин и Карловац) да обавесте грађанство о опасности с којом је скопчан прелазак граничне линије између НДХ и Немачке у Словенији.²⁰

Гранична линија између НДХ и италијанске окупационе зоне према Црној Гори, подела Косова и питање Далмације

Гранична линија између НДХ и италијанске окупираних територије Црне Горе успостављена је на основу уговора између усташке владе НДХ и фашистичке Италије о границама између НДХ и Црне Горе од 20. октобра 1941. године. Члан 1 тога уговора гласи: „Граница НДХ према Црној Гори полазећи са подручја Добричево — сјеверна гранична међа утврђена већ Римским уговором од 18. свибња 1941. — слиједи углавном стару границу од године 1914. између бивше Аустроугарске царевине и односне Црне Горе и Србије све до брда Кљуначка глава (врх 1082) која је тремеђна тачка између Црне Горе, Хватске и Србије“.²¹

На целој дужини источне и југоисточне границе Црне Горе фашистичка Италија је одвојила делове Црне Горе и прикључила их територији „Велике Албаније“, и то: Улцињ са околином, па од подгоричког среза Тузи, Хоте, Груде, Затријечач,

²⁰ Архив ВИИ, Микрофилмована грађа из Хисторијског архива у Карловцу (даље: ХАК), фонд НДХ, филм бр. 1, снимак 404.

²¹ Међународни уговори НДХ 1941. године, Загреб (1942), 305; 36. НОР. XIII—1, 471.

Врањ, Владањ и Кодрабудан. Од андријевичког среза Плав и Гусиње са околином, а од среза беранског Рожаје са околином.²²

За Црну Гору је посебно занимљиво питање њених граница на плану стварања „независне“ црногорске државе. Обавештење Радио-Рима првих дана окупације о стварању привремене владе у Црној Гори охрабрило је сепаратисте и улило им наду у стварање посебне државе. Понуда с италијанске стране о могућности стварања црногорске државе у границама од 1914. г. још више је охрабрила сепаратисте. Они су тражили решење у примени Лондонског уговора од 26. априла 1915. године, па и више од тога. Говорили су да се у границе Црне Горе обухвате и Дубровник, цела Херцеговина, Санџак, Метохија са Призреном и северна Албанија до Драча.²³

Територија Херцеговине долазила је у сферу интересовања сепаратиста на основу „историјске“ прошлости, а на Санџак и Метохију полагао је етничко право. Затим, сматрано је да та област представља једну географску, економску и етничку целину.

Занимљива су размишљања бившег председника владе Црне Горе Јована Пламенца о стварању црногорске државе, која је изнео у мају 1941. године: „Поднијет ћу ускоро, за који дан, меморандум г. Ђану, г. Мусолинију, г. Рибентропу и г. Хитлеру о успостави Црне Горе. У том меморандуму тражит ћу упорно да будућа Црна Гора имаде заједничке границе са државом Хрватском и Бугарском. Црна Гора састојала би се, дакле, од пређашње Краљевине Црне Горе и територије која јој има припасти, тако да граничи са Хрватском и Бугарском. Ако Мађари добију територију до Дунава, онда тражим да Црна Гора добије територију до Дунава тј. Србију“.²⁴

На иницијативу Ј. Пламенца, у истом духу написано је писмо, односно нота Мацолинију, италијанском цивилном комесару у Црној Гори. Нота је прослеђена у Рим. О ставу Б. Мусолинија по овом питању сазнало се у новембру 1941. године.

Како се италијански окупатор држао у односу на све ове изнете жеље црногорских сепаратиста? — Самим држањем по свим тим питањима он није наговештавао било какво излажење у сусрет жељама сепаратиста — нити по одредбама Лондонског уговора нити по успостављању граница из 1914. године. По речима грофа Ђана, ово друго уопште не би долазило у обзир за решавање, пошто би изазвало побуну код Албанаца.²⁵ Тим

²² Радоје Пајовић, *Окупација Црне Горе 1941. године и планови око стварања „независне“ црногорске државе*. Историјски записи (даље: ИЗ), 2/1961, 297; Ф. Чулиновић, н.д. 625; Ешреф Вражалић, *Окупациони систем у Југославији у свијетлу међународног права (са освртом на напад и окупацију 1941. и на легалност НОБ-е)*, Сарајево 1966, 362 и 363.

²³ Р. Пајовић, н.н. 294.

²⁴ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 233, р.бр. 17/2. Писмо поглавнику г. др Анти Павелићу (од непознатог аутора и без датума).

²⁵ *Дневник грофа Ђана*, Загреб 1948, 247.

изговором се заклањала фашистичка Италија, којој је више ишло у прилог стварање „Велике Албаније“, по њу важне стратегијске тачке на Балкану.

Територија Косова била је предмет пажње и на бечком састанку министара спољних послова у априлу 1941. године, којом приликом је Немачка била заинтересована за Косовску Митровицу и околину, Бугарска за територију Љуботена, а за осталу територију Италија.²⁶ У дискусији о деоби захтеви свакога од њих јасно су се издиференцирали. Тако је немачкој окупационој зони, тј. Србији, припало три среза, и то: Подујево, Вучитрн и К. Митровица са каснијим изменама. Бугарски окупатор, као трећи заинтересовани за територију Косова, добио је део среза Гњилана, ситнички крај, Качаник, Витину и Сиринићку жупу.²⁷ У јануару 1942. године окупациона зона фашистичке Бугарске проширује се и на лапски срез, а у јануару 1943. и на срезове Митровица и Вучитрн. Италијански окупатор добио је највише од територије Косова, и то на име „Велике Албаније“. Нешто касније она је проширила своју окупациону зону на Приштину и Урошевац.²⁸

Запажено је на бечким преговорима министара иностраних послова нацистичке Немачке и фашистичке Италије да се Немачка није хтела уплитати у међусобне односе Италије и НДХ по питању територијалне поделе и међусобног разграничавања. Чини се да су од тада Италији биле одрешене руке по питању решавања територијалне поделе са НДХ на територији Далмације. Тада је Италија тражила целу Далмацију, о чему немачка делегација није била вољна да дискутује. Захтев Италије за целу територију Далмације заснивао се на будућој персоналној унији Краљевине Италије и НДХ, чему Немачка није придавала неку важност, а која није ни остварена.

Немачка је упућивала Италију и НДХ на међусобне разговоре о разграничењу. На томе плану одржан је састанак 25. априла 1941. године у Љубљани, између италијанског министра спољних послова грофа Ђана и Павелића.²⁹ За овај састанак гроф Ђано каже: „Ради се више о томе да видимо шта Хрвати мисле, него ли да нешто закључимо“.³⁰ Иначе италијански фашисти су били веома расположени за прикључење целе обале Далмације. У томе погледу постојала су два решења: припојити

²⁶ Тајни архиви, 460 и 462.

²⁷ *Народноослободилачка борба народа Косова 1941—1945*, Косово некад и данас, Београд 1973, 203. Група аутора.

²⁸ Али Хадри, *Окупациони систем на Косову и у Метохији 1941—1944*, ЈИЧ, 2/1965, 40 и 41; Милутин Фолић, *Метохијски Народноослободилачки партизански одред*, ВИГ, 2/1959, 213; Ф. Чулиновић, н.д., 524 и 525; Јован Марјановић, *Устанак и НОП у Србији 1941*, Београд 1963, 20 и 21.

²⁹ *Дневник грофа Ђана*, Загреб 1948, 238.

³⁰ Исто; Нева Скоги — Журић, *Односи Италије и НДХ у Далмацији 1941—1943*, Зборник института за историју радничког покрета Далмације, Сплит, 3/1975, 555—569.

целу територију Далмације од Ријеке до Котора, или само, како Ђано говори, „такозвану повијесну Далмацију“. Уколико би се ишло на ово друго решење, склопио би се један политички уговор по коме би цела територија Далмације била под контролом фашистичке Италије.

На овај састанак у Љубљани Павелић је дошао са чврстом намером да се супротстави плановима Италије за прикључење целе далматинске обале. То је и био његов први политички потез на спољном плану. Страховао је од његовог исхода. Због тога је први дан разговора у Љубљани протекао у великој тајности. Павелић је сматрао: ако би сада поклекнуо, то би много штетило и његовом ауторитету у НДХ и плановима који су били тек на помолу. Ипак, он је био склон политичком уговору, што значи да прихвата оно друго гледиште предложено од грофа Ђана. Иначе, усташка делегација била је расположена да Далмацију задржи за себе. У том погледу позивала се на одлуке Лондонског уговора и рефлектовала на градове Трогир, Сплит и Дубровник, а потом и нека острва на Јадрану.

Овим захтевима владе НДХ Мусолини се није енергично супротстављао. Из политичких разлога њему је било потребно пријатељство НДХ, па макар и на „штету“ далматинске територије „... у којој живе непријатељски расположени Хрвати“.³¹ Међутим, то се није односило и на град Сплит, који је намеравао задржати за Италију. Најзад је решено да Сплит остане под управом Италије, с тим да се и НДХ ту осигурају извесна права.³²

Сви ти преговори окончани су 18. маја у Риму потписивањем тзв. Римских уговора. Тим називом је обухваћено више уговора који решавају међусобне односе између НДХ и Италије.³³ С обзиром на предмет овога рада, овде се задржавамо само на уговору о одређивању граница између НДХ и фашистичке Италије.³⁴ Како се наводи у чл. 1 уговора, Павелић се сагласио да Италији припадну срезове Кастав, Сушак, и Чабар, па део територије среза Делнице омеђен „...линијом која полази од коте 710 (Билевина), иде гребеном Старчев Врх, Велики Томац, Оштрац, Рогозна и Брлошко стиже до административних граница среза Сушак на врху Јеленчић (кота 1106) и затим силази висовима брда Горица, Меч те котама 623, 424 и 252 на море код Бакарца, остављајући на хрватском подручју општине Хрељин, Дол, Бакарц и Краљевицу (Краљевица Смрילה) са истом луком и раскрсницом путева који тамо воде.

— Оточић св. Марко, отоци Крк, Раб и они мањи до у висини Јабланца;

³¹ Исто; Ф. Чулиновић, н.д. 238.

³² Ф. Чулиновић, н.д., 239.

³³ *Дневник грофа Ђана*, 246; 36. НОР V—1, 224.

³⁴ 36. НОР, XIII—1, 60 и 61; Б. Кризман, н.д., 135—141.

— Сви отоци задарског архипелага;

— Подручје обухваћено линијом која полази од рта Привлака достиже планински канал — следи његову унутарњу трасу до Новиградског мора, наставља се дуж горње обале поменутог мора, захвата Буковицу и стигавши до тока Крке испод места Пађене силази дуж реке те се од ње одваја тако да обухвата цело подручје Шибеника и Трогира те град Сплит укључивши предграђе а искључивши отоке Брач и Хвар.

— Отоци Циово, Дрвеник, Шолта, Вис, Бишево, св. Андрија, Јабука и остали мањи који леже око њих;

— Отоци Корчула и Мљет;

— срез који обухвата целу Боку Которску линијом која оставља обалу на једној тачки између Цавтата и Виталине и пење се према североистоку укључивши Груду и масив планине Оријен, док не достигне границу с Црном Гором“.³⁵

Ово је била само повучена гранична линија. Тек је предстојао посао за њено дефинитвно утврђење. У том погледу обе заинтересоване стране су формирале повереништва за разграничење, која су бројала по 26 чланова. Њихов задатак био је да прате повучену граничну линију и отклоне извесне неправилности. У писму Министарству вањских послова усташке НДХ, 19. јула 1941. године Повјереништво за разграничење излаже, поред осталог, свој задатак: „... да се жилаво боримо за сваки педаљ наше земље, наравно не у одбрани од даљих талијанских захтјева, јер смо дали највише у најнеповољнијем моменту за нас, него у што ширем исправљању онога што смо у оном моменту (мисли се на Римски уговор од 18. маја 1941. године — М.С.) морали дати“.³⁶

Повереништво за разграничење је ставило акценат на решавање привредних питања приликом разграничења. Међутим, извесна бојазан у погледу обављања послова долазила је и из самих закључака Римских уговора, његовог члана 2. „Конечно одређивање границе извршиће се у духу правичности водећи рачуна о географском положају, о потребама економске природе и о саобраћајницама“.³⁷ Како је наведени уговор потписан 18. маја, повереништво је сматрало да је повучена гранична линија дефинитивна и да ће многа нерешена питања остати само њихова жеља, што ће се видети из следећег излагања.

На другој страни, став италијанског повереништва био је у великој опречности са ставом повереништва усташке НДХ. Неслагање између њих почело је од прве заједничке седнице, одржане од 31. јула до 3. августа 1941. године у Загребу. Тада се јасно видело да је италијанско повереништво пришло овим пословима формално, свакако сматрајући да је питање граничне линије коначно решено Римским уговорима. Оно је захтевало да

³⁵ Исто; Е. Вражалић, н.д., 217 и 218.

³⁶ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 234, р.бр. 11/2.

³⁷ 36. НОР, XIII—1, 62.

се прво почне са радом на делу граничне линије од Ријеке до границе провинције Љубљане.

Усташко Тајништво за разграничење (званични назив од прве седнице) између НДХ и Краљевине Италије захтевало је да се прво почне радити на делу граничне линије у Далмацији. Сматрало је да на овом делу граничне линије има више нерешених питања, нарочито економских, која се тичу привреде НДХ. Ово је мотивисано и тиме да је северна граница Ријека — граница провинције Љубљана стара хрватско-крањска граница која је самим тим одређена од раније.

Delegatione Italiano (како се званично звало италијанско повереништво од прве седнице) није прихватило образложење усташког Тајништва за разграничење, па се почело са радом на делу граничне линије Ријека — граница провинције Љубљана. На овом делу, иако се сматрало да нема тежих нерешених проблема, постојала су отворена следећа питања за решавање: територија општине Радатовићи у пограничном појасу провинције Љубљана и НДХ; територија катастарске општине Марин Дол, такође на пограничном појасу провинција Љубљана и НДХ; разграничење према тексту Римског уговора у општинама: Хрељин, Дол, Бакарац и Краљевица. Постављено је и питање шумског и хидрауличног басена на територији Рогозно. Ово је било потребно да се реши због снабдевања водом водојаже у Личу и хидроелектране код Цриквенице. Најзад, у питању су била места Мрзла Водица и Црни Луг, која су из привредних разлога имала припасти територији усташке НДХ.³⁸

На овако детаљна питања око разграничења делегација Италије није могла ни дискутовати, а да се и не говори о исправљању граничне линије. Изјавили су да све то не спада у њихову компетенцију, што је значило да се оставља даљим консултацијама. Наведени део граничне линије био је само „на биједном листу папира“, јер су га поселе партизанске јединице које су давале отпор окупатору.³⁹

Повереништва за разграничење нису давала очекиване резултате. Видимо да су нека питања била и изван њихових компетенција, па је и то одуговлачило посао.

Међутим, усташке војне и цивилне власти на терену нису мировале. Како се види из писма Равнатељства за јавни ред и сигурност за НДХ, упућеног Министарству вањских послова у Загребу крајем маја 1941. године, италијанске војне власти нису хтеле да предају Обровац усташким властима. Задржавање Обровца у својим рукама мотивисале су тиме да гранична линија не иде каналом, већ Велебитом.⁴⁰

³⁸ Архив ВИИ, италијанска архива, кут. 76, р.бр. 19/2. Записник друге сједнице мешовитог Поверенства за разграничење између НДХ и Краљевине Италије одржане у Загребу 1. августа 1941. године.

³⁹ Махмуд Коњхоџић, *Од Куле до мора*, Загреб 1963, 33.

⁴⁰ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 36, р.бр. 2/3.

Почетком јула 1941. године велики жупан велике жупе Брибир и Сидрага, са седиштем у Книну, пише Министарству вањских послова усташке НДХ о „горућим проблемима“ на територији жупе, и то: да италијанска војска напусти Обровац и преда грађанску управу усташким цивилним властима, а затим да италијанске војне власти напусте Книн у коме су заузеле све војне зграде.⁴¹

На основу података из докумената стиче се утисак да више усташке власти нису енергично протестовале код виших војних италијанских власти. То се види и по нерешеним питањима за разграничавање која се постављају за решавање својом оштрином до краја 1941. године, па и каснијих година.

Средином септембра 1941. године јављају се усташке власти велике жупе Винодол и Подгорје са седиштем у Сењу Министарству вањских послова у вези с разграничењем са Италијом. Сада није у питању Обровац, који припада територији општине Стариград, већ и острво Вир које је припало општини Паг. Како се види из наведеног писма, на Велебиту је било села која су после повлачења граничне линије остала ничија, тј. нису ушла у састав ни једне управне јединице. То јасно показује велику несређеност око решавања граничних питања.⁴²

И издвајање Сплита из управног подручја НДХ имало је велике привредне последице по њега. Ово утолико више што је то важан трговачки чвор преко кога се размењивала роба средње Далмације.

У склопу решавања питања Сплита Тајништво за разграничење је предлагало да се такође реши питање острва Виса, наиме да се припоји подручју Сплита — Каштела и Корчуле.

Гранична линија између НДХ и Недићеве Србије

На бечком састанку министара иностраних послова априла 1941. године Рибентроп је, „на темељу неслужбених захтева из Загреба“,⁴³ предложио да Босна и Херцеговина са добрим делом Далматинске обале буду прикључене НДХ. Тренутно противљење грофа Ђана овом предлогу није имало никаквог ефекта. Такав његов став свакако проистиче из скривене жеље владе да обалу Далмације припоји Италији. Гроф Ђано је то хтео и сада, на овом састанку, да реши. Међутим, Рибентроп је решење тог питања оставио НДХ и Италији, на чему је и остало. Овакав став Немачке по питању доделе Босне и Херцеговине и дела Далматинске обале НДХ темељи се на одбацавању ма каквог стварања персоналне уније између краљевине Италије и

⁴¹ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 238, р.бр. 4/2.

⁴² Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 22, р.бр. 40/5.

⁴³ Тајни архиви, 459.

НДХ, о чему су вођене доста велике дискусије и вршене обимне припреме.

Од краја априла до прве половине јуна 1941. интензивно се радило, преко војних и дипломатских канала, на што бржем успостављању граничне линије између НДХ и Недићеве Србије, тзв. источне границе НДХ. Из докумената се добија утисак да су за то питање у првом реду биле заинтересоване војне окупаторске власти које су повремено подстицане од дипломатије. У томе се залажио и командујући генерал у Србији Ферстер, који је и дошао у Загреб у првој половини маја 1941. да са Павелићем расправи питање о тзв. источној граници НДХ. Немачки посланик у НДХ Каше о томе извештава МИП у Берлину 13. маја 1941. и наводи следеће: „Ставио сам до знања генералу Ферстеру на потребу што бржег успостављања границе између НДХ и Србије“.⁴⁴

Генерал Ферстер се није случајно заузимао за дефинитивно решење граничне линије између НДХ и Недићеве Србије. За то су постојали вишеструки разлози. С једне стране, друге граничне линије биле су решене или на путу да се дефинитивно реше. О томе су се више бринуле друге заинтересоване стране, којима је било у интересу да добију што више од територије Србије. С друге стране, овај западни део српске границе био је отворен за неорганизовано пресељавање, у првом реду српског становништва са територије НДХ у Србију. Може се рећи да је ово питање пресељавања српског становништва из НДХ у Србију битно утицало да се пожури са успостављањем чвршће граничне линије и строжег режима њеног преласка.

Законском одредбом о источној граници НДХ од 7. јуна 1941. успостављена је гранична линија која је пролазила:

„1. Од ушћа ријеке Саве у Дунав узводним током Саве до ушћа ријеке Дрине у Саву;

2. Од ушћа ријеке Дрине узводно том ријеком и то њеним најисточнијим рукавима тако да сва острва на Дрини припадају НДХ до утока потока Бруснице у Дрину источно од села Земнице.

3. Од утока потока Бруснице у Дрину тече граница Независне државе Хрватске копном источно од Дрине тачно старом границом између Босне и Србије каква је постојала од године 1908.“⁴⁵

Чини се да је повлачење граничне линије између територије НДХ и Недићеве Србије текло без већих трзавица. Ипак, долазило је до неспоразума. Један од њих настао је због Земунa. Војни командант Србије генерал Ферстер је хтео да задржи Земун и околину у својој компетенцији, пошто се тамо налазио аеродром, затим што су тамо били смештени службени органи, стационирани економски потенцијали и, оно што је нај-

⁴⁴ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 4, снимак 356.

⁴⁵ Народне новине, бр. 47, 8. јуна 1941. године.

главније, због снабдевања Београда прехрамбеним производима из околине овог места. У циљу реализовања свих ових захтева било је потребно успоставити једнородни монетарни систем у Земуну и околини, тј. увести динар уместо куне. Имајући све ово у виду, усаглашена је и граница околине Земуна, која је ишла од „Сланкамена, Нових Карловаца, Инђије, Стара Пазова, Војна, Угриновци, Добановци, Сурчин, Јаково, Бољевци“, с тим да наведена места са својим општинама уђу у састав Земуна. На своме је нарочито инсистирао Нојхаузен.⁴⁶ На другој страни, у политичком погледу наведена територија припада НДХ на којој и важе њени прописи. Тако је у циљу заступања интереса НДХ њен представник био потчињен великом жупану у Вуковару, а седиште је имао код војног команданта Србије. На другој страни, у Земуну је био успостављен усташки службени орган који је са немачком војном командом, тј. генералним опуномоћеником за привреду, решавао спорна питања. Са овим је била сагласна и усташка НДХ — да наведена територија буде поседнута од немачке војске.

Према дневној заповести бр. 26 заповедника 1. хрватске оружничке дивизије од 11. јуна 1941, која је донета на основу вести заповедништва хрватског оружничтва бр. 48 од 7. јуна 1941, тога дана вратио се Павелић из Немачке „... где је са Фирером и немачком владом дефинитивно и за сва времена утврдио нашу државну границу према Србији и то потпуно по нашим жељама“.⁴⁷

Остало је и даље отворено питање Земуна и околине, све до 10. октобра 1941. године, када је закључен споразум да се они предају НДХ. Павелић је изјавио да је спреман на споразум са Недићем у коме би се обе стране обавезале да се забораве сви дотадашњи неспоразуми и „да се обе државе споразумно изграђују са ослонцем на Немачку“.⁴⁸

Гранична линија између НДХ и Хортијеве Мађарске на делу југословенске територије и питање двовласничких имања

У привременим смерницама о подели Југославије Хитлер је Хортијевој Мађарској обећао следеће територије:

„2) Подручје Прекомурја;

Цело подручје Прекомурја у оквиру историјске границе припашће Мађарској. Предвиђено је доцније пресељавање Не-

⁴⁶ Архив ВИИ, Микротека, НАВ—Н—Т—501, 245/513—15. Записник о резултатима преговора о хрватским граничним областима 4. јуна 1941. године у Загребу у немачком посланству; Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 584. Телеграм опуномоћеника МИП-а у Берлину од 20. априла 1941. године.

⁴⁷ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 150, р.бр. 32/2—1.

⁴⁸ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 767. Телеграм немачког посланства у Загребу од 4. октобра 1941. године МИП-а у Берлину.

маца који живе у северозападном делу тога подручја. Предају подручја Мађарима регулисаће Врховна команда сувоземне војске.

3). Банат:

Подручје од места где Драва пресеца мађарску границу до утока Тисе у Дунав припашће Мађарској⁴⁹

На тај начин је Хортијева Мађарска касније окупирала Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје. Тиме ће се практично и реализовати дугогодишња концепција мађарског окупатора у конкретном случају не о окупираној, већ „ослобођеној територији“.⁵⁰

Видимо да привременим смерницама није обухваћено Међумурје, које су нешто касније Мађари успели прикључити својој територији.

У првој половини априла 1941. Прекомурје су запоселе војне јединице Трећег Рајха. Оне се нису дуго задржавале на овој територији. Већ 16. априла наместо њих су дошле јединице Хортијева Мађарске. На тај начин је немачка територија Прекомурја уступљена Мађарској.⁵¹

Територија Баната је испала из свих комбинација за прикључење Мађарској, пошто су је Немци задржали за себе, а касније је формално дошла у састав Србије.

Хортијева Мађарска је жељно очекивала да реализује своје раније претензије на делове југословенске територије. Подстакнута понудом Хитлера, а потом и тренутним развојем војно-политичке ситуације на југословенском ратишту настоји да те своје жеље и оствари. Њих је изнео сам Регент на седници министарског савета 11. априла 1941. када је призната НДХ. „... Наша је дужност“, рекао је Регент, „да гарантујемо безбедност и живот Мађара који живе у Југославији“.⁵² И заиста, мађарска војска је умарширала у Југославију на територију Прекомурја, а у Међумурје ће ући нешто касније. У првој половини јула 1941. мађарски парламент доноси одлуку да се Међумурје припоји Мађарској. Њихове војне власти су у првом реду хтеле да се и по спољном обележју види њихово присуство на територији Међумурја. На јавним местима стављали су своје заставе. У овом послу наилазили су на отпор домаћег хрватског становништва. Залазећи у села, мађарске војне јединице тражиле су потписе од људи и не објашњавајући у које сврхе их узимају. У првом реду узимали су потписе од оних људи који су били на раду у Немачкој, у циљу „стварања евиденције“, затим су

⁴⁹ 36. НОР, II—2, 546.

⁵⁰ Јосип Мирнић, *Денационализаторска политика мађарског окупатора у југословенским земљама 1941. године*, Годишњак филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад 1967, 143.

⁵¹ Документи људске револуције у Словенији (даље: Документи људске револуције), књ. 1, март 1941 — март 1942. Љубљана 1962, 184.

⁵² Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 472. Забелешка из извештаја достављеног из Рима од 11. априла 1941. године.

узимали потписе за одашиљање поздрава Хитлеру и, најзад, за прикључење Међумурја Хортијевој Мађарској. У свим овим случајевима потписницима је стављен на увид текст на мађарском језику који већина њих није ни разумела. Потписи су узимани од грађана и уз отворену претњу да ће бити насилно прогнани са територије ако то не потпишу.⁵³ Како се из изложеног може видети, људи су добрим делом из необавештености стављали потпис испод нејасног им текста, који је касније искоришћаван у сасвим друге сврхе. То јасно показује да војне власти Хортијеве Мађарске нису биле ни у најмањој мери сигурне у пристајанак грађана за прикључење територије Међумурја фашистичкој Мађарској, и због тога су морали прибегавати горе описаним мерама.

Акција мађарских војних власти за прикупљање потписа од грађана на територији Међумурја била је врло интензивна у априлу 1941. године. Она је настављена и каснијих месеци. Тако се у мају на исти начин појављују нови текстови (опет на мађарском језику) захвалности што су мађарске војне власти односно њихове јединице дошле у Међумурје „... тако да се њихови животи (односи се на мађарске држављане — М.С.) и иметак сада налазе у сигурности“.⁵⁴ Пошто их је на тај начин „осигурала“, они моле мађарске војне власти да се територија Међумурја „... припоји натраг матери земљи Мађарској“.⁵⁵

У наведеном извештају говори се да је у Доњој Дубрави сасвим другачији поступак за узимање потписа од народа. Овде је Драва била природна граница између усташке НДХ и Хортијеве Мађарске. На левој обали Драве налазиле су се њиве хрватских држављана. Тамо се није могло прећи без уобичајених пропусница, или, како се још називала, пограничне карте. Ту околност су искористиле мађарске војне власти на следећи начин: када су грађани долазили и чекали у реду за пограничне карте, добијали су празне листиће да на њему потпишу себе и чланове своје породице који ће ићи преко Драве да обрађују земљу. И овим путем прикупили су велики број потписа, које су касније добро искористили у сасвим друге сврхе, тј. као тражење да се та територија прикључи фашистичкој Мађарској.

У овој акцији прикупљања потписа нису се подједнако изјашњавали сви слојеви становништва. Тако су пољопривредници, они чија су имања била на територији Мађарске, овој акцији пришли и из економских разлога и практичних потреба, пошто би њихове њиве иначе остале необрађене, као што су уосталом и остајале. Међутим, један слој чиновника у овом послу

⁵³ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 285, р.бр. 17/1. Извештај бр. 2 од 30. априла 1941. године са територије Међумурја.

⁵⁴ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 285, р.бр. 32/1—1. Извештај котарског поверенства. Предлог од 20. маја 1941. године Министарству унутрашњих послова у Загребу.

⁵⁵ Исто.

се доста пасивно држао. То је имало великог утицаја на остало грађанство, коме је већи број чиновника служио и за оријентацију у ослањању или неослањању на мађарске окупационе власти. Те власти нису ни овоме остале дужне. Они су, овом приликом, тај горњи слој хрватског друштва прогласили одметницима, „четницима“ и „комунистима“, због којих се народ не сме изјаснити за прикључење Мађарској, јер у случају да прикључење не буде извршено — ови би им се (тј. „четници“ и „комунисти“) касније осветили.

Интензивна пропаганда мађарских војних власти за прикључење области које су улазиле у састав НДХ Мађарској није остала без подршке званичне немачке политике. Поуздано се зна да је посланик НДХ у Берлину о томе обавештавао МИП, као што је то радио и мађарски посланик. Несумњиво је да су мађарске власти у овоме послу имале знатног успеха. Није се ишло у крајности, већ постепеним путем, корак по корак. То није остало непримећено МИП-у у Берлину, где је државни секретар Weizsäcker изјавио мађарском посланику како су Мађари у овом спору дуго имали стрпљења.⁵⁶

Сукоб фашистичке Мађарске са НДХ око прикључења Међумурја Мађарској пренео се и ван те територије. Наиме, познато је да се у Немачкој налазио већи број југословенских радника, међу којима су се налазили и радници из Међумурја. Они су тамо добили визе за одлазак кућама од мађарског конзулата у Минхену. Услов за добијање пропуснице за Међумурје био је да изјаве да су мађарски држављани, па ће после тога, за месец дана, добити пропусницу за Међумурје. Већина грађана није прихватала ове услове мађарског конзулата у Минхену, већ је одлазила у НДХ а одавде прелазила на територију Муђумурја.⁵⁷

После дуже пропагандне акције од стране мађарских војних власти, почело се радити на успостављању граничне линије између НДХ и Мађарске. Пошто су реке биле као природне међе између једних и других, није било већих тешкоћа око успостављања граница. Али те су реке често мењале ток, па је требало расправити питање власника нових територија. С друге стране, и двовласничка имања су предствљала велики камен спотицања између НДХ и мађарских власти.

Одређено повереништво МИП-а НДХ обишло је граничну линију у времену од 8. до 21. маја 1942. године на простору од Терезиног поља па до Старог Сланкамена, са задржавањем у седиштима срезова Вировитица, Подравска Слатина, Доњи Михољац, Валпово, Осиејек, Вуковар, Илок, Хрватски Карловци, а затим и у сеоским и градским општинама Градина, Осиејек, Ша-

⁵⁶ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 4, снимак 642.

⁵⁷ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 305, р.бр. 1/2. Писмо конзулата НДХ у Минхену, бр. 3/41 од 20. децембра 1941. године Министарству вањских послова, политички одјел, у Загребу.

ренград, Каменица, Петроварадин, Хрватски Карловци и Стари Сланкамен. Обавили су потребна извиђања у Даљу (срез Осиек), код управе патријаршијских добара, а затим у Старој Пазови. У свим наведеним местима повереништво је одржавало састанке са месним управама. Значај рада повереништва види се и по томе што су му се у послу придружили представници појединих средњих власти, а потом и стручњаци за гранична питања жупа, тј. срезова.

Из извештаја које је то повереништво поднело МИП-у види се стање и прилике на делу граничне линије према Мађарској. Тако на делу границе од Терезиног Поља до Подгајца није било нерешених граничних питања, па се није указивала потреба за евентуалним мењањем граничне линије. Ово у исто време значи да није било спорова око двовласничких имања. Уколико су они и постојали, интереси нису били толики да би утицали на промену граничне линије. И Драва је на овом делу граничне линије мењала ток, али те промене нису биле од толиког значаја да би се повлачила нова гранична линија.

У продужењу ове граничне линије од Подгајца до ушћа Драве у Дунав сасвим је друкчија ситуација. На овом делу Драве као гранична линија пресеца територију НДХ, тј. с леве и десне стране налазила се земља тзв. држављана НДХ. Та земља је доскора била у истој држави, а сада их је Драва као гранична линија раздвојила. Ради боље прегледности погледаћемо прво интересе НДХ на левој страни Драве. Тамо се налазило деветнаест енклава НДХ са различитим површинама.⁵⁸ Углавном су то биле шуме или пашињаци. На десној страни Драве налазило се десет мађарских енклава. Све ове мађарске енклаве прешле су у посед НДХ.

Већих промена није било ни на граничној линији Дунава од ушћа Драве до ушћа Тисе. На левој обали НДХ је имала тринаест посела разне површине, док су Мађари на десној обали имали две енклаве.⁵⁹

Поред наведених, повлачењем граничне линије, појавила су се још нека нерешена питања. Дошло је до подвајања електричне енергије. Централне су се налазиле с једне стране реке, а слале су струју на другу, мађарску страну реке. Тако је град Осиек давао електричну струју местима у Барањи и Бачкој. О томе су од раније постојали уговори. Неки су од тих уговора обновљени по избијању ратних сукоба, а за друге је предстојао тај посао.

На оним местима где је речни ток био гранична линија долазило је често до њеног померања. Тако је било са Дравом, која је подривала хрватски део обале и рушила цесту Бонош-

⁵⁸ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 285, бр. 17/2. Извјешће повјереништва МИП-а о регулисању граница на Драви и Дунаву од краја месеца маја 1942. године.

⁵⁹ Исто.

тар — Черевих код Петроварадина и Хрватских Карловаца, па је претила опасност рушења и жељезничке пруге код Хрватских Карловаца. С обзиром на то, и токови великих река Драве и Дунава нису били регулисани. Тако је Драва од ушћа до Терезиног поља регулисана само делимично, а то је на дужини од 43 km, док на другој страни обала није регулисана у дужини од 109 km. На овом делу Драве у дужини од 109 km река је често премештала обалу на штету НДХ или мађарске територије. Слична је ситуација била и са Дунавом. Од Аљмоша до Сланкамена (ушћа Тисе у Дунав) у дужини од 168 km његова обала није регулисана осим обезбеђења вододерине на локалним местима. И ту, дакле, граница није стална. Додуше, мења се нешто лаганије од Драве.⁶⁰

Рад граничне комисије МИП-а био је перманентан. Настојало се што пре регулисати нерешена погранична питања на рекама и због постојања двовласничких имања која је требало обрађивати. Та се комисија састала 10. јуна 1942. године први пут после обиласка границе, о чему је већ било говора. Циљ је био да се проуче подаци и сагледају интереси НДХ на овом делу граничне линије према Мађарској. Константовано је да на делу граничне линије од Терезиног поља до Подгајца нема таквих околности које би могле утицати на промену граничне линије. Нешто детаљније је разматран део граничне линије од Подгајца до ушћа Драве. И раније је констатовано да се са обе стране реке налази земљиште НДХ. Овом приликом се доста детаљније наводи који су интереси НДХ на левој, а који интереси Мађарске на десној обали Драве. Тако су интереси НДХ следећи: Подгајачки рит, Горњи рит, Доњи рит, Бистриначки лук, Орешанци, Ретњак, Властелинство Морман, Гаховац, Шибље, Раства међа, Будвај, Липовац и Пландиште, Мањарош, Санко, Прутњак, Драшковићеве шуме, хатар Дравице, Тврђавица, Мали Бајар. Мађарски интереси на НДХ — страни били су следећи: Солнице, Југовача, Свибље, Наруска шума, Кеза и Вереш, Пландиште, Велики Рит, Тополик, Велики Бајер и Врбак. Све ове мађарске енклаве су до средине јуна 1942. године прешле у посед хрватских сељака.⁶¹

На граничном делу територије Лабудница и Жива било је правних сметњи да би НДХ решила питање власништва земље у своју корист. Наиме, ту се није могло ићи на решавање двовласничких имања, пошто је имовина општина била подржављена законском одредбом од 20. новембра 1941. године. Због тога би НДХ могла изгубити добар део земљишта. Тражило се решење на другој страни. Наиме, требало је да та подржављена општинска земља пређе у својину општина, па би се у разграничењу са Мађарима та земља третираола као двовласничка и

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Исто.

тако би НДХ те поседе преко општина задржала за себе. Слична је ситуација била и са неким црквеним имањима.

У вези с Вуковарским отоком такође је било нерешених питања. Требало је прикупити нове податке за њихово решење. Што се тиче Каменичке аде, значајна је због пашњака. Ипак, дошло се до закључка да Мађари овде имају веће интересе.

Петроварадинска ада је питање за себе. На њу би Мађари могли имаги већег утицаја због ширења Новог Сада. Она би више користила Мађарима, него НДХ. Расположење је било да се ада уступи Мађарима и због двовласничких поседа.

На отоку Козјак нешто је сношљивије решено питање двовласничких имања. Овде Мађари нису захтевали посебне пропуснице за двовласнике, већ су коришћене обичне пролазне карте.

За сланкаменичко спрудиште постоји исти проблем као и за Лабидничку Живу. Село се није могло прогласити правним субјектом, па се право власништва морало пренети на општине са теретом у корист села.

Средином јуна 1942. године није постојао начелан споразум о граници између НДХ и Мађарске. Прво је то требало постићи да би евентуално касније техничка комисија могла ваљано обавити свој посао. Ипак, на састанку комисије 10. јуна 1942. године закључено је да се државна граница између НДХ и Мађарске на Дунаву и Драви од ушћа до Терезиног поља повуче по матици Дунав — Драва, и то, како је наглашено, према тренутном стабилном положају матице. Тамо где матица није стабилна, обострана комисија ће утврдити њен положај и она ће представљати државну границу.⁶²

Министарство иностраних послова НДХ је ужурбано радило током 1942. године да рашчисти питање граничних односа са Мађарима. Оно је 15. јуна послало делегацију на део граничне линије на Драви од ушћа Муре до Барча. На овом делу гранична линија се у већини случајева поклапа са ранијом југословенско-мађарском границом, осим мањих исправки Ђекењеша и Гола.⁶³ Срећна је околност да граница није ишла целим својим током Дравом, па није било већих промена. Тамо где гранична линија иде Дравом њен је правац био нестабилан услед меандрирања реке, па су постојале енклаве НДХ на Мађарској, а мађарске на НДХ-територији. Све су те енклаве мањег обима, осим Хусиње и Кружнице, које су знатно веће и доста плодније. Разматрањем појединих случајева добијамо следећу слику: близу ушћа Муре у Драву заузели су Мађари место Леград, које лежи на десној обали Драве, осим његове околине рудине Бокат, Кут, Кетер, Турско гробље и Доња Шума. Поверенство је настојало да установи колико земљишних поседа тих рудина

⁶² Исто.

⁶³ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 285, р.бр. 18/2. Извештај повереништва од јуна 1942. године МИП-а о уређењу граница од Вараждина до Барча.

припада Леграђанима, а колико пак становништву НДХ, особито Ђелековчанима. Дошло се до резултата 50 посто, па и 80 посто у корист НДХ. Прегледом катастарских књига утврђено је да 496 двовласника из Леграда има земљу у рудинама изван места на НДХ територији.

На следећем делу границе од Леграда до Ђелековца није било енклава. Међутим, постојао је већи број двовласника чије је питање требало решити. Што се тиче енклаве Гола Ждала, то питање није сасвим решено. Дobar део држављана из Гола држи део рудина Лечка и Хинтор који су раније припадали Мађарској. Ту се налази тридесет седам Мађара двовласника, док их у Ждали није било.

Прве енклаве налазе се у општини Вирје, и то НДХ-енклаве Кињево на левој и мађарска енклава на десној обали Драве. На енклавама са територије НДХ постојало је много мађарских двовласника. На другој страни мађарска енклава Визворска јама на десној обали Драве има доста мађарских двовласника, скоро више од трећине укупне површине енклаве.

Енклава Хересиње на територији НДХ, насељена је Хрватима, а има површину од око 500 јутара, углавном оранице. Ова енклава је значајна и по томе што су једино Мађари ту поставили своје страже све до саме обале Драве.

Енклава Балхаоска ада је мађарска са житељима који претежно имају држављанство НДХ. Мађарска енклава је и Рашиовац на десној обали Драве.

Највећу хрватску енклаву на десној обали Драве има општина Питомача, и то рудину Питомачка ада, Брестички врбак и др., површине 1.500 јутара.

Потребно је нагласити да је тешко било решити сва питања граничних спорова између НДХ и Мађарске. Утолико теже, што су реке Драва и Дунав често меандрирале, па су стварале енклаве на обема странама својих обала. Због тога је стално било на дневном реду питање двовласничких имања, због којих је често долазило и до сукоба.

И поред свега тога, погледајмо — какав резиме — каква је била гранична линија у октобру 1941. године. У време од 15. до 31. октобра 1941. године МИП НДХ послао је опет на терен једно повереништво које је средином новембра поднело исцрпан извештај о стању граничне линије од Вараждина до Хрватских Карловаца.⁶⁴ Ово повереништво имало је задатак да провери податке у погледу НДХ енклава на Драви и острва на Дунаву. Ово је било потребно учинити и због тога што је постојала разлика између оних података које је имало МИП и оних које је доставило одговарајуће мађарско повереништво. Поред тога, било је потребно да се испита које би интересе хрватског пограничног становништва требало трајније осигурати; како се у пракси спроводи споразум о малограничном промету, и уколико има

⁶⁴ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 285, р.бр. 19/2.

неприлика да се отклоне и најзад, што је од особите важности, да се боље сагледа какве су прилике на терену у пограничним областима.

Погранично повереништво је утврдило да погранични промет између Мађарске и НДХ нормално функционише. Граница је боље чувана са мађарске него са НДХ-стране. Пређутно се одобравало тзв. држављанима НДХ да преносе животне намирнице из Мађарске. Међутим, на делу велике жупе Загорје долазило је до неспоразума. Овде су мађарске власти чиниле потешкоће власницима двовласничких имања, сматрајући их непожељним лицима на територији Мађарске. Нису дозвољавали двовласницима да легину преносе у НДХ док не прибаве доказа да су подмирили све порезе на територији Мађарске. Оним пак сељацима који су добили у Међумурју аграрну земљу у својину намећу потписивање уговора и плаћање закупнине мађарским властима. Овде мађарске локалне власти избегавају договоре предвиђене споразумом о малом граничном промету са властима НДХ у циљу регулисања пограничних неприлика.

Село Ждала имало је око 400 домаћинства са 1800 становника. Сви су се осећали Хрватима, осим 15 домаћинства која су се осећала Мађарима. Становници су хрватског порекла. Мађарски језик знају, јер су прелазили преко, отуда су се и женили. Опиру се мађарској пропаганди.

Пресељавање становништва оставило је трага и у селу Ждал. Наиме, случај је хтео да су шумар (село је имало 4.500 јутара шуме) и жупник баш избеглице из Словеније. Повереништво МИП-а коментарише ову околност као „... веома незгодну, баш у овако осетљивом крају на граници“.⁶⁵

Село Гола имало је 982 домаћинства са 4.416 становника који су сви Хрвати. Железничка станица овог места на коју долазе и становници Ждала налази се на мађарској територији. Становници ова два села који путују у Копривницу сакупе се на граничној линији и одавде под пратњом граничне страже долазе до железничке станице Гола, одакле иду возом у Гукенец, па у Копривницу. Такав поступак је предложен у споразуму о малограничном промету. Повратак путника из Копривнице у своје село био је знатно отежан. У затвореном вагону на железничкој станици Гукенеца чекали су по неколико сати, па често и целе ноћи, док не наиђе неки теретни воз да их повуче. Иначе тај пут се могао пешице прећи за пола сата. По ономе што се догађало чини се да су мађарске власти намерно задржавале вагона на железничкој станици. За све то време задржавања вагона вршена је жестока пропаганда од стране Мађара међу путницима против НДХ. Као финале свега тога десио се несрећан случај: судар вагона са возом, којом приликом је повређено више путника.

⁶⁵ Исто.

Раније смо говорили о преносу државног власништва земље на општине због заснивања двовласничких имања. Сада се срећемо са истим случајем у општини Лукач среза Вировитица. Ова општина је власник шуме на хрватској енклави преко Драве, што се тако води у фунтовници о земљишним поседима. И овде срећемо трагове ранијих насељавања лица других народности. На територији ове општине, сада енклаве НДХ у Мађарској, доселио се пре десет година један Црногорац — Ковачевић, иначе капетан граничних трупа. Тај насељеник се преселио одавде још пре избијања ратних сукоба у априлу 1941. године. Пре себе Ковачевић је своју земљу дао једном фолксдојчеру, тзв. хрватском држављанину, који је захтевао преко војних и цивилних власти да се призна његов закуп имања, а такође и власништво избеглог Ковачевића.

На подручју Вуковара било је двовласничких имања, тј. поседа на мађарској страни. Мађарске власти су хтеле ове поседе присвојити, мислећи да су добијени ранијом аграрном реформом. Међутим, ти поседи су били купљени од Прве хрватске штедионице која их је добила од Државног ерара, чије су били власништво.

Двовласници имања на територији Петроварадина нису имали већих потешкоћа у погледу обраде својих поседа. Али оне су се појавиле непредвиђено око двовласничких кућа, што није предвиђено ранијим уговором. Наиме, они становници који су живели у Петроварадину а имали су кућу у Новом Саду нису могли добити двовласничке карте из разлога што су их добијали само власници имања, а не и кућа. Било је случајева да су мађарске власти стављале под секвестар куће у Новом Саду. Чини се да се о свему томе више причало него што је у ствари било.⁶⁶

Акција из Румуније за присаједињење дела југословенског Баната и североисточне Србије

За разлику од других земаља, румунске војне јединице нису у априлском рату 1941. године умарширале у Југославију. Ово свакако и због тога што нису биле узете у обзир за такав подухват у плановима А. Хитлера приликом доношења Привремених смерница за поделу Југославије. Наговештена додела Баната Мађарској, а источне Србије са границом Дунав — Морава — Пожаревац — Бољевац — Књажевац — Кална под управу Немачкој, лишила је Румунију сваке помисли на учествовање у деоби југословенске територије. Па ипак, наговештај А. Хитлера да је наведена граница у источној Србији привремена уливао јој је наде да ће добити и мали део југословенске територије. За то је било потребно пронаћи неки разлог. Он је пос-

⁶⁶ Исто. На преосталом делу граничне линије није било отежавајућих случајева који би стварали немир између НДХ и Хортијеве Мађарске.

тојао, али тада не толико потенциран од Румуна, у чињеници да у Банату живи добар део румунског живља. То је био разлог који би Румуни користили као крајњу меру, уколико би преговори о додељивању територије Баната дошли у критичну ситуацију.

У телеграму МИП-а у Берлину од 5. априла 1941. године послатог немачком посланику у Букурешту, поред обавести да ће Немачка 6. априла 1941. напасти Југославију, говори се и о ранијем интересовању румунске владе за улазак њених војних јединица на територију Баната. Наиме, Ј. Рибентроп извештава немачког посланика у Букурешту о интересовању владе фашистичке Румуније за Банат. Каже се да румунска влада жели да њене војне јединице умарширају у Банат, ако то учине и Мађари са својом војском. Овом приликом званично саопштење МИП-а је да се жеља румунске владе заснива на погрешним претпоставкама. Није предвиђен улазак мађарских војних јединица у Банат, јер ће Банат заузети само немачке војне јединице.⁶⁷

После напада на Југославију и њене капитулације појачана је борба, како на војном тако и дипломатском пољу, за улазак мађарских, односно румунских војних јединица на територију Баната. Мађарска фашистичка влада није имала смелости да предузме никакве кораке у том погледу без одобрења фашистичке Немачке. Она је покушавала да преговоре о тим питањима пребаца и на војни сектор, тј. на војне канале, што је учинила и фашистичка Немачка.

Фашистичка Мађарска била је агресивнија од Румуније у погледу добијања територије Баната. Она је ту своју агресивност свакако заснивала на ранијим обећањима А. Хитлера и документима који та обећања садрже. Међутим, и интервенција румунске фашистичке владе по истом питању, долази у незгодан час. Сада пак „...Фирер моли“, како стоји у наведеном телеграму од 5. априла, „да се Мађарска уздржи од сваког умарширања мађарских трупа у Банат, јер је обећао Румунији да ће то учинити само немачке трупе“.⁶⁸ На другој страни, уколико би постојала бојазан код обе владе за безбедност својих грађана на територији Баната, за њих би се побринуо 41. армијски корпус. Међутим, и поред свега тога интересовање и мађарске и румунске фашистичке владе за територију Баната није престајало. Фашистичка Немачка није тада могла удовољити њиховим захтевима, јер је имала јасан став по том питању. Наиме, тако вешто је играла на обе стране да су оне имале зрачак наде у позитивно решење тога питања. Ипак, Немачка је више излазила у сусрет Мађарској, и то обећањима да ће она окупирати острво на Мури које се налази северно од Драве, а потом и подручје које се налази северно од Муре. Очигледно, овим поте-

⁶⁷ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 325—326.

⁶⁸ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 476—477.

зом је хтела скренути пажњу Мађара на другу страну. У исто време наговештавала је да садашње решење територијалног питања Баната није коначно, тј. да се касније може решавати. Међутим, Мађарска влада је била доста резервисана према обећањима за узимање мурског острва. По овоме питању ишла је на то да се преговара с владом усташке НДХ, а на другој страни упорно је захтевала део територије Баната.

У разговорима са представницима МИП-а Трећег Рајха, Мађари су били упорни у томе да поново узму територије које су изгубили 1918. године. Подстицај за ову упорност било им је обећање А. Хитлера у разговорима са мађарским послаником у Берлину да је дошло време да се ова подручја (мисли се на Банат) морају поново вратити онима чија су и била.⁶⁹ Ова изјава, а потом обећање А. Хитлера од 27. марта 1941, били су подлога свих захтева фашистичке Мађарске у односу на делове југословенске територије. Приликом свих преговора о овоме питању мађарска делегација се позивала на наведена обећања вође Трећег Рајха. Међутим, фашистичка Немачка је била упорна у томе да се територија Баната не даје ни Мађарској ни Румунији.

На крају, територију Баната су поселе немачке војне јединице и тиме је решена дуга дипломатска борба између заинтересованих квислиншких држава. Ипак, Румунија се и даље за то интересовала, али са мање интензитета. Када нису успели да припоје неки део Баната, сада се јављају као заштитници свога становништва. Због тога су захтјевали да се у надлештвима немачких цивилних власти постављају румунски комесари, што су Немци одбили.⁷⁰

У даљој акцији за присаједињење југословенских територија, фашистичка влада Румуније је све више истицала разлог да у српским крајевима Румуни и Власи живе измешано са српским становништвом. У вези с тим она је у другој половини априла 1941. године послала у Берлин Меморандум у коме тражи да узме учешћа у стварању „Нове Европе“, конкретно сада на подручју Балкана. Захтева југословенски део Баната, а потом и долину Тимока и Вардара.⁷¹

Сва настојања фашистичких влада Мађарске и Румуније да добију делове Баната остала су узалудна. Румунија пажњу концентрише на североисточни део Србије од ушћа Велике Мораве у Дунав, па узводно Великом Моравом до Параћина, потом Ртањ — Девице — Тресибоба до превоја Св. Николе и даље реком Тимоком. Областима поред Тимока иредента је поклонила нарочиту пажњу у својој пропаганди, јер су за ту територију

⁶⁹ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 525—529. Забелешка о разговору секретара МИП-а Weizsäcker са послаником Хортијеве Мађарске о захтевима на југословенску територију.

⁷⁰ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 530. Телеграм МИП-а бр. 253 од 18. априла 1941. године немачком посланству у Букурешту.

⁷¹ Драгољуб Петровић, *Иредента фашистичке Румуније у североисточној Србији 1941—1944*, ЈИЧ, 3—4/1966, 33.

били живо заинтересовани и Бугари, који су добили територију источно од Тимока.

Пропаганда румунске иреденте за придобијање народа, а потом и територије североисточне Србије почела је у мају, а највећу жестину достигла је јула или августа 1941. године. У ту сврху користили су разноврсна средства и методе. Тако су искоистили околност заробљавања југословенске војске која је припадала тимочкој дивизији. Њих су Немци одвели у Бугарску, а одатле их логоровали у Румунији. Тих заробљеника било је око 4.000, и то углавном војника и подофицира, а мање официра.⁷² Преведени су у Румунију сви они који су знали говорити влашки, па се и на основу тога закључило да су Румуни. У логору су држани око двадесет дана. Њима је поклањана нарочита пажња, почев од смештаја, исхране до пружања разноврсне разноде. Разумљиво, све је то чињено у пропаганде сврхе, како би им се и тим путем ставило до знања да су заиста Румуни. После свега тога долазили су поједини вешти говорници, који су и речју доказивали заробљеницима да су пореклом Румуни, јер им је и матерњи језик румунски. У том погледу ишло се толико далеко да их је посећивао и сам краљ Антоанеску са супругом, којом приликом су им делили букваре и друге разноврсне поклоне. У овом послу нарочито су се истакли генерал Драгалин и свештеник Ђорђе Сувејкић. За генерала Драгалина се говорило да је освајању Баната поклањао мање важности, а на другој страни био је одлучан до фанатизма за освајање тимочке области.

Занимљиво је видети како су немачке војне и цивилне власти гледале на румунску пропаганду за придобијање територије североисточне Србије. У почетку, чини се, нису придавале велики значај томе питању, све до учесталих жалби српских полицијских органа. Тада је почело постепено испитивање, с намером да се дозна истина о постојању и интензитету те пропаганде. На другој страни, учестали преласци границе, како цивила тако и румунских војника, изазивали су одређене противмере, како код квислиншких српских тако и код немачких војних власти. Наиме, немачке војне власти су званично забраниле обострано прелажење — како грађана тако и војних лица без посебних дозвола издатих од окупационих немачких војних власти. Тако је, према наређењу крајскомандантуре у Зајечару, прописан одређен ред за добијање дозвола за прелазак границе. Према томе, они грађани који желе да пређу границу морају поднети молбу својој општини наводећи разлоге због којих то желе да ураде. У даљем поступку власти у општини дају мишљење и са предлогом прослеђују средском начелству, које ову молбу доставља крајскоманданту. Међутим, надлежност крајс-

⁷² Архив ВИИ, Неђићева архива (даље: Нда), кут. 19, р.бр. 7/2. Писмо начелника среза брзопаланачког господину комесару (М. Аћимовићу), Београд (без датума).

команданта није била у овом погледу неограничена. Он је издавао дозволу особама чије је место боравка удаљено од границе десет километара. Ако је место боравка било удаљено више од десет километара од границе, молба је ишла на одобрење командујућем генералу у Србији, који је био овлашћен да издаје пасоше за прелазак преко границе. Тако је било за све грађане североисточне Србије. За друга, страна лица била је потребна дозвола њихових опуномоћених представника да могу прећи границу.⁷³

Ове поштрене мере окупационих немачких војних и квислиншких српских полицијских власти знатно су допринеле онемогућавању преласка границе и у исто време онемогућавању ширења пропаганде са румунске стране. Та пропагандна акција је јењавала по интензитету, али није престала. Тако у августу 1941. године наилазимо на поједине случајеве те пропаганде у североисточној Србији. Тада су у селу Рашанцу полицијске власти ухватиле једног студента који је покушавао, у договору са сељацима, да оснива школе на румунском наставном језику. Тај агитатор био је снабдевен легитимацијом коју му је издало румунско посланство у Београду. И инструкције за пропагандни рад добијао је од посланства из Београда. Пошто је главну реч и у овим питањима водила окупациона немачка војна власт, ухваћени студент је предат одељењу крајскомандантуре у Петровцу.⁷⁴

Као што није престала румунска пропаганда на територији североисточне Србије тако није престало насилно прелажење (без дозволе) грађана у Румунију. То прелажење је учестало из пограничних места Љубичевца, Велеснице, Вајуге, Корбова, Рткова, Велике и Мале Врбице и Костода. Према извештају министарства унутрашњих послова, то прелажење је било усред дана, масовно, у скупинама од 400 до 500 лица.⁷⁵

Поставља се питање: чиме су се руководиле ове масе народа да прелазе у Румунију? — Свакако је пропаганда свештеника Ђ. Сувејкића томе доста допринела. Наиме, пошто је било забрањено скупљање потписа на територији североисточне Србије, већина сељака је решавала да илегално прелази у Румунију и тамо даје тражене потписе. Сваком понаособ који је прешао у Румунију Ђ. Сувејкић је давао у готову 500 лева, мало соли и петролеја. Ови артикли су, због несташице, били мамац за добар део народа. Олакшавајућа околност била им је та што им је наоружана румунска војска помагала у прелажењу, без

⁷³ Архив ВИИ, Нда, кут. 19, р.бр. 86/2 и 82/2. Писмо начелника среза кључког од 14. јуна 1941. године Комесаријату министарства унутрашњих послова — одељење за државну заштиту у Београду.

⁷⁴ Архив ВИИ, фонд Нда, кут. 19, р.бр. 102/2. Писмо банске управе Моравске бановине од 9. августа 1941. године Министарству унутрашњих послова — одељењу за државну заштиту у Београду.

⁷⁵ Архив ВИИ, Нда, кут. 19, р.бр. 105/2—1.

бојазни да ће доћи до сукоба са српском граничном стражом, која је била малобројна и слабо наоружана. Сам Ђ. Сувејкић је моторним чамцем, у коме су се налазили и наоружани војници, превозио грађане у Румунију, где су их чекали велики поклони.

Акција румунске иреденте за прикључење североисточних области Србије Румунији полазила је од претпоставке о потпуној пропасти Србије и о њеној деоби између Мађара, НДХ, Албанаца, Бугара и Румуна. Очигледно, у тој акцији Румунија је настојала да искористи поделу југословенске територије. На томе путу су јој сметали фашистичка Немачка, с једне, а у нешто блажем виду и суседна Бугарска, са друге стране, која је узела себи део српске територије источно од Тимока.

Покушај румунске иреденте да присаједини Румунији крајеве североисточне Србије завршен је без резултата. Било је томе много узрока. У првом реду, она није наишла ни на минималну подршку фашистичке Немачке. На другој страни, њени интереси су се сукобљавали са бугарским на терену источно од Тимока. Тако, лишена подршке главних, а у исто време моћних чинилаца, није могла успешно обавити започети посао. Тако је она временом престала да егзистира, а за њом је остао доста крупан покушај да равноправно са осталим чланицама сила Осовине учествује у деоби југословенске територије.

Гранична линија бугарске окупационе зоне према Србији и италијанском делу окупираних територија у Македонији

Да би је придобио, Мусолини је Бугарској још пре априлског рата 1941. године обећавао делове македонске територије. То обећање је званично изнео средином октобра 1940. на конференцији у Венецијанској палати, где су били присутни његови ратни команданти. Говорећи о плану освајања Балкана, имао је у виду Бугарску као савезника, рачунајући на њене претензије за освајање делова Македоније.

На другој страни, Хитлер је имао у својим војним и политичким комбинацијама сличне планове. Они су постали видљивијим после мартовских догађаја у Југославији 1941. Његова намера да нападне и покори Југославију базирана је на подршци Италије, Мађарске и Бугарске, којима је требало дати извесне територије од којих „Бугарској Македонију“.⁷⁶ Са дипломатског поља сарадње прешло се и на војно. Тако је и у разрађеном *Упутству о извршењу стратегијског развоја* за „подухват 25“ Врховна команда немачке сувоземне војске у тачки 8 наредила да ће АОК 12 закључити потребне споразуме са бугарском војском уколико узме учешћа у рату против Југославије.

Руковођена наведеним обећањима непосредно после приступања Тројном пакту сила Осовине 1. марта 1941. Бугарска је

⁷⁶ Е. Вражалић, н.д., 307.

на спољнополитичком плану почела истицати своје територијалне претензије на делове југословенске територије. Краљ Борис је обавестио немачког посланика у Софији да Бугарска полаже право на један део старе српске територије која се налази северозападно од Калне. Одатле би граница била повучена југоисточно од Беле Паланке и Лесковца преко Мораве, па би се даље настављала дуж планинског гребена западно од Мораве до долине Биничке Мораве.⁷⁷ Овом приликом краљ Борис је хтео бити „скроман“ у територијалним захтевима према Македонији, па се „одрекао“ Беле Паланке и Лесковца, који су, како каже, раније били бугарски, а сада су српски.

Како се види из телеграма МИП-а у Берлину послатог немачком посланству у Софији влада Немачке се начелно слаже са захтевима краља Бориса, али себи резервише право да касније о свему овоме донесе поближа решења и одлуке.

У познатим Привременим смерницама за поделу Југославије о територији Македоније стоји:

„Подручје настањено бугарским Македонцима припашће, према одговарајућој националној граници Бугарској.

Привремено разграничење и предаја Бугарима припрема се у Врховној команди сувоземних снага, саобразно својим захтевима“.⁷⁸

Према наведеним захтевима краља Бориса, а потом и обећањима изнетим у Привременим смерницама и извесним одобравањима од стране нацистичке Немачке, настала је током времена жива дипломатска преписка између МИП-а у Берлину и немачког посланства у Софији. Очигледно, Бугарској се журило да у што краћем временском року и што више заузме од територије Македоније. Међутим, на другој страни имали су великог сучпарника у лицу фашистичке Италије. То се види из дела телеграма који је Рибентроп послао немачком посланству у Софији 13. априла 1941: „Уколико се тиче пространства подручја у сврху пропаганде мораће се водити рачуна о италијанским захтевима на југословенско подручје које је настањено од Албанаца“.⁷⁹

Војним каналима кружиле су вести и о начину како да се подели територија Македоније. За то је било заинтересовано бугарско министарство рата, које је спремало три већ предвиђене дивизије спремне да крену у поход. На другој страни, имајући у виду и италијанске интересе, немачки посланик Бенцлер, који се налазио у штабу 12. немачке армије, извештава МИП у

⁷⁷ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 618—619. Телеграм МИП-а у Берлину немачком посланству у Бугарској од 4. марта 1941. год.

⁷⁸ Исто. — Ово је само оријентациона гранична линија између немачког и италијанског окупатора, с једне, и бугарског, с друге стране. С обзиром на то да потиче из марта 1941. године, није јасно ни прецизирана. Мирослав Стојиљковић, *Политика бугарских власти на анектираним деловима југоисточне Србије 1941—1944*. НОР и револуција у Србији 1941—1945. Београд 1972, 499—503.

⁷⁹ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 485.

Берлину да је потребно тачно утврдити који простор треба да заузму Бугари.⁸⁰ У циљу решавања тих питања бугарски посланик Драгомиров посетио је државног секретара у МИП-у у Берлину Weizsäckera 16. априла 1941. Из писма које је Weizsäcker послао МИП-у види се да је командант 12. амрије фелдмаршал Лист већ имао договор о поседују југословенске територије бугарским дивизијама. Према том договору једна бугарска брза дивизија била би концентрисана северозападно од Скопља, друга у простору Скопља, а трећа источно, тј. североисточно од Скопља. Све је било спремно, само се чекало на одобрење да бугарске јединице умарширају.⁸¹

Трећи Рајх није хтео решавати територијална питања у Македонији без савезничке Италије. О томе је Рибентроп обавестио грофа Ђана 18. априла 1941. године следеће: „...ми мислимо да се Италија слаже с нама да се македонско питање реши у бугарском смислу, тако да би читава територија, која је у питању, дошла под бугарски суверенитет и то до града Охрида на Охридском језеру“.⁸²

Коначно, према телеграму од 18. априла 1941. Хитлер је одобрио да бугарска војска умаршира у Тракију на територију између Струмице и пруге Додеадеч — Мустафа паша.

Што се тиче југословенских територија, и у њих је одобрен улазак бугарских војних јединица и полицијских снага, али без права да прелазе западно од опште линије Пирот — Врање — Скопље — ток Вардара и грчке границе.

Како се види из наведеног телеграма, бугарске јединице су на окупираној територији Македоније понекад биле потчињене немачким војним јединицама. То је било у оним случајевима када су у извођењу операција немачке јединице прелазиле на територију коју су држали Бугари.⁸³

Бечким споразумом од 20. априла 1941. године успостављена је привремена демаркациона линија између бугарских и италијанских окупационих снага у Македонији. Према том споразуму Бугарска је окупирала и анектирала Македонију осим њеног западног дела који је припао италијанској „Великој Албанији“ до линије: Тетово — Гостивар — Кичево — Струга. Поред делова Македоније, Бугари су узели и делове јужне Србије, врањски и пиротски округ, а потом територију североисточно од Зајечара, предео између Тимока и државне границе и мањи део Косова — делове урошевачког и гњиланског среза.⁸⁴

Прецизније, гранична линија простирала се од ушћа Тимока у Дунав до Орловог кама (к. 1696), даље се настављала ста-

⁸⁰ Исто.

⁸¹ Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 506—507. Телеграм Weizsäckera од 18. априла 1941. године МИП-а у Берлину.

⁸² Архив ВИИ, Микротека, Бон — 2, снимак 536—537.

⁸³ Исто, снимак 538.

⁸⁴ Ослободилачки рат, књ. 1, 34.

ром српско-бугарском границом од пре првог светског рата, па линијом планина Бабуна (к. 1163), западно од села Бабушнице, а потом источно од Власотинаца где иде на Влајну (к. 1441), Орлову Чуку (к. 1274) до села Доморовце, где је тромеђа Бугарске, „Велике Албаније“ и Србије. Граница се даље наставља од Миџора на Старој планини, па источно од Темске, Ореовице и Сопота, затим западно од села Гњилана на Љиљачу и даље источно од Бабушнице, реком Лужницом и Власином до близу Власотинаца и Грделице. Даље је ишла преко Влајне и Кукавице, Лисја, Осоја, Гере, Раног Луга, Кленка и Пожарања захватајући Кочане, Прешево и Биљачу.⁸⁵

Граница између италијанског подручја, тј. „Велике Албаније“, и Бугарске ишла је даље према југу од места Доморовце источно од Призрена, да би се спустила на Тетово па даље: Гостивар — Кичево — Дебар — Охрид, затим североисточно од Преспанског језера ка југоистоку и спуштала се на грчку границу.

Граничном линијом — како према окупационом подручју у Србији тако исто и у Македонији — фашистичка Бугарска је била незадовољна. То своје незадовољство испољавала је и приликом састанака представника сила Осовине. Тако је било у Будимпешти 27. августа 1942. г., приликом сахране сина Хортија. Били су заступљени: Немачка, Италија, Мађарска, Румунија и Бугарска. Поред осталог, на томе састанку је расправљано и о подели интересних сфера у Хрватској. Бугарска је тражила дефинитивно уређење граница према Србији. До отворене расправе по овом питању није дошло, пошто је Рибентроп вешто прешао преко тога.⁸⁶ Фашистичка Бугарска је почела сама решавати то питање. На делу граничног подручја према Србији почели су самостално померати граничну линију у правцу запада без одобрења немачких власти. Тако су мењали границу у срезу Лужници, а потом од Миџора до Грделице, па се крајем 1941. године гранична линија протезала од Ајдучког кладенца на Старој планини западно од Калне, па преко Црног Врха на Сувој планини и даље поред Власотинаца на планину Кукавицу.⁸⁷

Изразитији пример померања граничне линије догодио се 28. фебруара 1942. године у срезу лужничком. Овде су Бугари силом прешли демаркациону линију и окупирали насеља: Проваљеник, Извор, Сурачево, Гарчинац, Љуберађу, Линово, Грначар, Модру Стену, Велико Бањинце и Брестов Дол.⁸⁸ У срезу власотиначком заузели су села: Свође, Дејан, Крушевицу, Цак-

⁸⁵ Војин Поповић, *Бугарска војска у окупираној Србији 1941—1944*, ВИГ, 3/1952, 26.

⁸⁶ Архив ВИИ, четничка архива (даље: Ча), кут. 236, р.бр. 2/5. Извештај Алфонса (Радмиловић Ђорђе) за чика Бранка (Захарије Остојић) без датума.

⁸⁷ Војин Поповић, н.д., 26.

⁸⁸ Архив ВИИ, фонд Нда, кут. 20, р.бр. 13/6. Извештај о стању у срезу лужничком од 22. марта 1942. године.

маново, Бори До, Црнатово и Бољаре.⁸⁹ Приликом окупације ових места нису изостала насиља над становништвом, о чему ће касније бити говора. На једном примеру показаћемо како је текао поступак при померању граничне линије и заузимању појединих места. Углавном, све те послове обављала је војска. Тако су 23. фебруара 1942. године војне власти дошле у Љуборађу. Оне су пошле прво од надлештава. На реду је била пошта. Почели су да врше попис инвентара, говорећи да ће они преузети пошту у своје руке. Затим су почели наређивати да се скидају српске заставе. Саопштено је да се службеници Срби спреме за иселавања, уз претходно добијање попутних листова, како би се могли повући без сметњи од стране бугарских власти.⁹⁰

Сада, поводом случаја у лужничком и власотиначком срезу и заузимања Љуборађе, немачке војне власти биле су доста јасније. Немачки гранични инспектор Отон Браун позвао је командира окружног граничног уреда за округ Бела Паланка и саопштио му како су Бугари добили одобрење да окупирају лужнички срез. Навео је и надокнаду коју би Срби добили, тј. простор око Чифлика и Јаловика — Извора, уз још једно обећање: да ће поставити нову демаркациону линију.⁹¹ И са званичног места, бугарског Собрања у Софији, долазила су одобрења: „... предлог закона у циљу што бржег и потпуног присаједињења Тракије, Македоније и Моравске области Бугарској. Ове области треба што пре да се укључе у бугарски државни апарат“.⁹²

Овом територијом влада фашистичке Бугарске никако није била задовољна. Стално је постављала питање прикључења италијанског дела окупиране Македоније. Тај захтев је постављен и званично у бугарском парламенту, а затим и у директним преговорима у Риму и у Берлину.

Питање двовласничких имања дуж границе између бугарског дела окупиране југословенске територије и Недићеве Србије

Одређивање граничне линије, а потом и њено померање на запад од стране Бугара, без знања немачких власти причињавало је велике потешкоће становништву на дотичним територијама. Како се види из извештаја бана моравске бановине од 27. јуна 1941. године послатог Министарству унутрашњих пос-

⁸⁹ Архив ВИИ, фонд Нда, кут. 20, р.бр. 34/5. Извештај Штаба четничког Власотиначког одреда од 13. марта 1942. године председнику квислиншке владе генералу Милану Недићу.

⁹⁰ Архив ВИИ, фонд Нда, кут. 20, р.бр. 56/4. Извештај начелника одељења царина у Белој Паланци од 27. фебруара 1942. године Министарству унутрашњих послова — одељењу за државну заштиту.

⁹¹ Архив ВИИ, фонд Нда, кут. 20, р.бр. 50/5—1. Извештај начелника окружног граничног одреда Бела Паланка од 20. марта 1942. године немачком граничном инспектору Оту Брацију.

⁹² Архив ВИИ, фонд Нда, кут. 4, р. бр. 46/3. Према »Donauzeitung« од 1. априла 1942. године.

лова квислиншке владе М. Недића, граничну линију су повлачиле војне комисије без присуства представника Недићевих власти. Било је смешних случајева. Куће мештана су остајале на једној, а имање на другој страни граничне линије. Самим тим што је постојала забрана преласка граничне линије, било је онемогућено сељацима да обрађују своја имања, па су многа остала необрађена.⁹³ У циљу отклањања оваквих и сл. аномалија, банска власт је уложила приговор код немачких власти да се убудуће избегавају овакви и слични случајеви, тј. да се избегне стварање двовласничких имања. С немачке стране је обећано да ће се расправљати само о конкретним случајевима. Но, на томе је и остало, јер се у поменутој ситуацији није могло доносити никакво олакшавајуће решење за власнике оних имања која се налазе са оне стране демаркационе линије, тј. на Бугарима додељеној територији. Ипак, да би се унеколико ублажила ионако политички напета ситуација, уведене су неке практичне мере. У договору са бугарским и немачким војним властима приступило се издавању тзв. двовласничких карата. То су, у ствари, биле дозволе за прелазак преко демаркационе линије оним лицима која тамо имају своја имања. Поверовало се да је тим чином питање двовласничких имања и њихове обраде скинуто с дневног реда. Очекивало се убрзано побољшање ситуације у близини демаркационе линије. Међутим, у пракси се показало да је то било веома тешко. Наиме, тзв. двовласник имања Драгомир Бончић из села Кренице прешао је 21. децембра 1943. године код села Понора на бугарску територију у намери да обрађује своје имање. По доласку у село Понор је затворен од бугарске страже и одведен у село Костур. Непозната је даља његова судбина. Д. Божић је имао исправну двовласничку карту, коју су издале немачке и бугарске војне власти. Са том картом је он раније више пута прелазео преко демаркационе линије и радио на свом имању, па није наишао на сметње од стране Бугара.⁹⁴

Оваквих случајева малтретирања грађана-двовласника било је више. Узели смо оне карактеристичне, гед се зна да су људи ухапшени и да се нису вратили својим кућама. И даље, како извештава начелник среза лужничког, у Белој Води јануара 1944. године, насилно је одведен у децембру 1943. године са свога имања земљорадник двовласник Ранко Ј. Ђурић из села Завидници општине богдановачке. С исправном двовласничком картом отишао је да сече дрва у својој шуми на другој страни демаркационе линије. У то време наишао је један бугарски подофицер са седиштем у Лубераћи, коју су Бугари раније заузели, и одвео га у непознатом правцу. Десило се то у близини 3. бугарске страже, код села Крушевца среза власотиначког.⁹⁵

⁹³ Архив ВИИ, фонд Нда, кут. 24а, р.бр. 2/2—2.

⁹⁴ Архив ВИИ, фонд Нда, кут. 206, р.бр. 17/6. Писмо Министарства унутрашњих послова пов. бр. 346 од 17. јануара 1944. године окружном начелству округа нишког у Нишу.

⁹⁵ Архив ВИИ, фонд Нда, кут. 206, р.бр. 13/6.

У привредном погледу повучена гранична линија између немачког и бугарског окупационог подручја у Србији нанела је велике штете сељацима који су били насељени у пограничним областима. Бугарске војне власти су ову линију сматрале привременом у својој даљој намери ширења ка западу. Уосталом, оне су то касније и потврдиле у пракси.

Италијанско-бугарска граница у Македонији

На другој страни, и италијанске окупационе власти су настојале да вештачки заоштре питање разграничења између Бугарске и Италије у Македонији. Италијански конзулат је у мају 1941. у Скопљу — уз учешће великоалбанских реакционарних елемената — организовао демонстрације са циљем да се Скопље прикључи „Великој Албанији“ Дакле, очигледно је да су поступци и једних и других ишли на то да се што више заоштре међусобни односи. И не само између њих, већ се то пренело и на становништво, нарочито оно погранично, које је највише и страдало у овим сукобима.⁹⁶

Независно од тога што је у Бечу на састанку министара Немачке и Италије донета дефинитивна одлука о демаркационој линији између Италије и Бугарске у Македонији, то питање је било стално предмет разговора између ових држава. Немачка се није хтела замерити ни једној од њих: Италији зато што јој је осведочени савезник у рату, а ни Бугарској која је обављала једне, а чекале су је и друге обавезе према силама Осовине. Због тога је она прећутно прелазила преко свих несугласица бугарско-италијанских, препуштала их времену које јој баш није било ни мало наклоњено.

Већ је речено да фашистичка Бугарска није била задовољна територијалном поделом у Македонији. Захтевала је да добије целу Македонију, дакле и онај западни део који је припадао Италији. По том питању у јулу 1941. године председник бугарске владе Богдан Филов и министар иностраних послова Иван Попов путују у Рим на преговоре. На овим преговорима Италија је обећала незнатне измене око града Охрида, тј. да се Италији уступи село Пештани.⁹⁷ Једино је решено да се формира заједничка гранична комисија која би расправила ово питање.

⁹⁶ Глигор Тодоровски, Неке карактеристике окупаторског система у западној Македонији 1941—1944. године, ЈИЧ, 1—2/1970, 130—140.

⁹⁷ Г. Тодоровски, Односи између Бугарске и Италије 1941—1943. године у вези са западном Македонијом, Историјски гласник (даље: ИГ), 2—3/1965, 82 и 84. — О тој посети гроф Ђано пише следеће: „Дошли су да просјаче неке исправке граница, нарочито у предјелу Охридског и Преспанског језера, јер су им неопходно потребни да учврсте свој лични углед у земљи. Нисам хтио попустити више из формалних него из стварних разлога. Међутим неки мањи уступци могу им се учинити за вријеме рада мјешовите комисије“. *Дневник грофа Ђана*, 262—263.

Јулски састанак у Риму деловао је смирујуће на унутрашњополитичке прилике у Бугарској, које су и без граничног питања биле затегнуте. На то нису много деловали сами резултати тога састанка, који су били скоро ништавни, колико сам чин — да народ види да се нешто ради о томе. Због тога се почетком 1942. године криза око територијалне поделе нешто ублажава, све до маја, када се поново заоштрава. Наиме, говор грофа Ђана у италијанском парламенту, у коме је рекао да је Италија балканска земља, унео је велику пометњу у бугарски политички живот. То је и дало подстицаја да се пожури са формирањем пограничне комисије, о чему је донета одлука на јулском састанку 1941. године у Риму. Италија је пристала да се ова комисија формира, али није ништа очекивала од ње, за разлику од Бугарске која је у рад комисије полагала велике наде.

Почетком децембра завршени су преговори у пограничној комисији. Бугарска је на више места добила мања подручја. Јужно од Охридског језера добила је село Пештане. Међутим, на северном делу граничне линије, код Шар-планине, остало је нерешено коме да припадне једно место. Остало је да о томе донесе решење гранична комисија. Овакво решење пограничног питања наишло је на обострано задовољство. После тога је уследило склапање више међудржавних споразума.

Коначно, 29. марта 1943. године потписан је споразум између Бугарске и фашистичке Италије. Потврђена је додела села Пештана Бугарској. На тај начин Бугарска је нешто проширила територију на југ. Споразум је само санкционисао ранија мишљења о разграничењу између Бугарске и фашистичке Италије на југословенској територији. Свакако је од тога Бугарска нешто више очекивала. Међутим, коначним текстом споразума те су се наде показале узалудним.

Протокол о граничној линији требало је да ступи на снагу 15. јуна 1943. године, али је тај рок одложен. Овим чином се посумњало и у минимално побољшање граничне линије у корист Бугарске. Разлог за одлагање ступања споразума на снагу били су обострани протести сељака и с бугарске и с италијанске стране граничне линије. Бугарска је са војском ушла у добијене области, али нису уступили своје које су додељене фашистичкој Италији, тј. „Великој Албанији“. Приликом ових разграничења наилазило се на потешкоће и у погледу својинских односа на земљу. Наиме, сељаци више села која су припала Бугарској оставили су своју земљу у италијанској окупационој зони. Разумљиво, настале су велике тешкоће око обрађивања те земље.

Ваља истаћи да Бугарска није била задовољна ни овим решењем. Међутим, због савезничких обзира и развоја ратних догађаја на штету сила Осовине пристала је да се територијална питања реше на изложени начин.

Територијалне промене после капитулације Италије 8. септембра 1943. године

Војна и политичка ситуација, како на Источном тако и на Афричком фронту, крајем 1942. и почетком 1943. године била је неповољна по силе Осовине. Унутрашња војна и политичка криза у Италији наговештавала је скори пад фашизма у тој земљи. Трећи Рајх је то предосећао још од раније. У случају да Италија из наведених разлога напусти блок сила Осовине, он се спремао да са војском поседне некадашње италијанске територије на југословенском простору. Тако је почетком маја 1943. г. ОКВ у великој тајности од фашистичке Италије почео спремати одбрану Балкана и Италије од искрцавања савезничких снага.⁹⁸ Припреме на томе плану су убрзане од 25. јула 1943. године, када је и срушен фашистички режим у Италији. Тада су немачке јединице поседале значајне комуникације и простор у средњој и северној Италији.

На другој страни, најзначајније комуникације на словеначком приморју и у Фурланији немачке јединице су поселе крајем августа 1943. године. Градове Горицу, Трст, Видем и друге посели су после капитулације фашистичке Италије. Тада је корушки гаулајтер Фридрих Рајнер послао Рибентропу предлог на који начин да се уреди јужна словеначка територија између Корушке и Јадранског мора. Он наводи да би најбоље решење било у обнављању границе из 1914. године, с тим што би се поштовала италијанска национална осећања. На простору између те границе, словеначко-хрватске језичке границе на истоку, па дотадашње немачко-италијанске границе у Горењској и Долењској на северу и најзад Јадранског мора на југу — да се успостави немачка власт са цивилном управом под вођством корушког гаулајтера са седиштем у Целовцу. Према том предлогу, задатак гаулајтера био би да среди националне односе, организује самоодбрану становништва и покрене привредни капацитет у службу привреде Трећег Рајха.

Наведено управно подручје са прикљученом Каналском долином Корушкој поделило би се на три мања управна подручја: Крањску са градом Љубљаном, Горицу са градом Горицом, и Истру са градом Трстом. Што се Крањске тиче, она би у почетку обухватала Долењску и Нотранску, а јужније би се прикључила и Горењска. Видимо да је Ф. Рајнер недвосмислено изнео да се упражњава некадашње аустријско територијално уређење у словеначком приморју и Истри, са разликом што Трст припаја Истри.

Што се тиче управе у наведеним подручјима, Ф. Рајнер одбија да она буде војна, због самих националних односа, па је

⁹⁸ Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. godine*, Марибор 1967, 21.

због тога препоручивао политичко и пропагандистичко управљање.⁹⁹

Десетог септембра 1943. године Хитлер издаје наредбу о регулисању управе на територији Италије, у Јулијској крајини и Љубљанској покрајини. Истог дана ову наредбу је допунио одлуком о постављању комесара у операционој зони „Јадранско приморје“ (Фурланија, Горица, Трст, Истра, Кварнер, Љубљана и друге — не односе се на Словенију) непосредно под своју власт.¹⁰⁰

Занимљиво је истаћи да се Рајнерово преузимање власти у операционој зони „Јадранско приморје“ одвијало у две фазе. У првој та је област постала операционо подручје немачке војске са врховном влашћу заповедника немачке војске у Италији генерала Wilhelma Raarкеја. Он се обратио Словенцима прогласом од 10. септембра, у коме се каже како је Хитлер одлучио да „услед издаје талијанске краљевске куће и маршала Бадоља“ Словенију ставља под своју заштиту. Препоручује да све раније мере италијанског окупатора и даље остану на снази.¹⁰¹

Како се 71. пешадијска дивизија Рааркеа кретала ка Трсту и Истри у циљу запоседања приморских градова — Јадранске обале, он је замолио Ф. Рајнера, који још није био именован за врховног комесара, да привремено преузме власт у Љубљанској покрајини, што је овај и учинио. Пошто је НОВ Словеније ослободила готово сву Долењску и Нотрањску, власт Рајнера се простирала само на Љубљану и нека мања места на прузи Љубљана — Постојна. А велика територија словеначког приморја, Истре и Фурланије и даље је, додуше краће време, остала под немачком војном влашћу.

Двадесетог септембра 1943. године Ф. Рајнер је постао врховни комесар Љубљанске покрајине и већ сутрадан, 21. септембра, издаје Наредбу о вршењу јавне управе у Љубљанској покрајини.¹⁰² Тек 29. септембра је у другим покрајинама оперативне зоне „Јадранско приморје“ Ф. Рајнер преузео власт, пошто је немачка војска „очистила“ Крас, Випавску долину, Трновски гозд и Боњишку планату. После тога 1. октобра Рајнер издаје Наредбу о вршењу јавне власти од стране врховног комесара у операционој зони „Јадранско приморје“.¹⁰³

Када је преузео власт у операционој зони „Јадранско приморје“ и уредио управу у покрајинама, Ф. Рајнер је издао две наредбе. Прву наредбу о војној служби издао је 29. новембра 1943. године. У њој се, поред осталог, говори да му у случају Ра-

⁹⁹ Politisches archiv auswärtigen amt (даље: ПА АА), фонд Statsakreter Italien. Bd. 16. Докуменат код аутора.

¹⁰⁰ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Sloveniji (даље: IZDG), фонд квестуре Трст, фасцикла 1019.

¹⁰¹ Архив ИЗДГ, фонд квестуре Трст, фасцикла 1019.

¹⁰² Службени лист шефа покрајинске управе у Љубљани бр. 77 од 25. септембра 1943. године. Библиотека ИЗДГ.

¹⁰³ Архив ИЗДГ, фонд квестуре Трст, фасцикла 1019.

та сви становници ставе на располагање своју имовину. Мобилизација би обухватала и све италијанске држављане оних година која су наведена у њиховом закону о цивилној мобилизацији 31. октобра 1942. године.¹⁰⁴

Почетком децембра 1943. године Рајнер издаје Наредбу о установљењу домобранских јединица за помоћ у одржавању реда и безбедности у операционој зони „Јадранско приморје“.¹⁰⁵ У Наредби се говори да домобранске јединице чине домаћи добровољци способни за ношење оружја под командом виших вођа СС полиције.

Основна тежња политике Ф. Рајнера била је да спречава, односно отклања затегнутост у односима између појединих националности и да омогућава стварање што више материјалних добара за помоћ Трећем Рајху. Важно је истаћи да је Трећи Рајх намеравао после рата ту земљу прикључити себи.

О даљој судбини југословенске територије у оквиру НДХ коју је држала фашистичка Италија бринуле су се нацистичка Немачка и Павелићева НДХ. О томе је, почетком августа 1943. године, немачки посланик у Загребу С. Каше известио МИП у Берлину. У сагласности са немачким генералом у НДХ Г. Хорстенауом Каше износи мишљење да НДХ треба да истакне своје право на Далмацију. У том правцу потребно је да она изда један проглас хрватском народу чија би сврха била објављивање ослобођења обалског подручја и спречавања његовог заузимања од стране савезничких снага. Наравно, Трећи Рајх био је сагласан са таквом прокламацијом НДХ.¹⁰⁶

На основу изнетих мишљења усташка влада НДХ се отворено изјаснила и заузела област Далмације после капитулације фашистичке Италије. То се види и из вербалне ноте Министарства вањских послова НДХ немачком посланству у Загребу од септембра 1943. године. Непосредно после капитулације фашистичке Италије Каше је известио Анту Павелића о одлуци Хитлера да усташка НДХ прошири своје границе на Јадрану. На основу тога и мишљења Кашеа и Хорстенауа Павелић је 9. септембра 1943. године издао проглас у коме се, поред осталог, каже да је Хитлер признао укључење отуђене хрватске земље на Јадрану. Све је то утицало на усташку владу НДХ да 20. септембра 1943. године изда следеће саопштење:

„Дне 3. рујна 1943. Краљевска влада маршала Бадоља прешла је на страну непријатеља и тиме једнострано поништила све постојеће уговоре са дотадашњим савезницима, па тако и уговоре са НДХ. На темељу тога Поглавник НДХ дана 9. рујна 1943. прогласио је припајање НДХ оних хрватских земаља на Јадрану које су биле отцепљене од Хрватске, а државном прав-

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ Архив ВИИ, фонд НДХ, филм бр. 4, снимак 290. Грађа из архиве Службе унутрашњих послова у Загребу.

ном изјавом до 10. рујна установио да су чинима италијанске владе поништени и за хрватску државу необавезни постали Римски уговори од 18. маја 1941. године којим је била постављена граница између Италије и Хрватске у погледу на хрватске земље без разлике да ли су прије припадале бившој Југославији или Италији. Хрватска државна влада слиједом тога закључује да се донесе законска одредба о протегнућу државне управе на припојене крајеве. Том законском одредбом, а на темељу закона о унутрашњој управи укључит ће се једни дијелови припојених крајева већ постојећим жупама као подручје Сплита и Котора, а за друге дијелове основат ће се друге велике жупе као за подручје Равних котара са Задром, те за подручје Ријеке и хрватског дијела Истре¹⁰⁷.

На основу изнетих околности и предузетих мера усташка влада НДХ је вршила припреме за успостављање цивилне власти и у области на горњој обали Јадрана, Истри и Ријеци. У том циљу су били одређени и службеници који су са дозволом немачког посланства пошли у те крајеве. Међутим, остварење тог плана одложено је стварањем оперативне зоне „Јадранско приморје“, која је, као што смо раније видели, имала врховног комесара на челу управе. Занимљиво је истаћи да је граница ове новостворене оперативне зоне остала иста она која је одређена наведеним Римским уговором. Наведно је како потребе изискују да та територија из војничких разлога има јединствену целину и једну управу.

Ваља истаћи да су одложене све припреме за дефинитивно прикључење обалних подручја усташкој НДХ. Разлог томе је свакако близина савезничких снага које су постепено наступале и стезале обруч око снага сила Осовине избацујући их једну по једну са ратне позорнице.

У наведеном писму С. Кашеа од августа 1943. године послатог МИП-у у Берлину за Црну Гору се такође говори о издавању једног саопштења становништву. То саопштење свакако не би садржавало и одредбе о признавању посебне црногорске државе, већ би се истакло само право народа на државно уређење онако како је њему по вољи. Међутим, каснији догађаји су битно изменили постојеће стање. Управу у време смењивања окупационих власти, и доласка немачких уместо италијанских, долази Херман Нојбахер за специјалног опуномоћеника Министарства спољних послова МИП-а у Берлину за Југоисток. У Црној Гори, по својим оригиналним замислима, ствара „Народну управу“, на челу са Љ. Вуксановићем. Њега нису збуниле међусобне несугласице између „бјелаша“ и „зеленаша“. Захтевао је од једних и других да се уједине у борби против НОВ и ПО Југославије. Црна Гора је требало са својом „Народном управом“

¹⁰⁷ Исто; Фикрета Јелић—Бутић, Далмација у политици НДХ након капитулације Италије, Зборник Института за историју радничког покрета Далмације. Сплит 1975/3, 547—554.

временом да уђе у састав „великосрпске федерације“. За остварење ових планова био је одговоран Нојбахеров заступник у Црној Гори виши саветник Крамарц. Овај је у сарадњи са четницима Драже Михаиловића ужурбано радио на остваривању изложених планова.¹⁰⁸

На другој страни, представник врховне команде немачке војске у Црној Гори је изјављивао да они немају никакве територијалне претензије. Њихово присуство је објашњавао тренутним војним потребама Европе.¹⁰⁹

Што се тиче територије Санцака и муслиманског становништва, према Кашеу, Муслиманима би се гарантовао национални опстанак и културни развитак. Ово није у исто време значило и признање муслиманске националности, пошто НДХ представља њихову националност из, према Кашеу, разумљивих разлога.

Пре капитулације италијанске војске Трећи Рајх је вршио војне припреме за окупацију Косова. Тај задатак је био поверен немачком 21. армијском корпусу. Тако су јединице 297. пешад. дивизије окупирале територију Косова и разоружале италијанску дивизију „Пуље“.

И овом приликом се Трећи Рајх послужио демагошким обећањима народу Косова. Говорио је како је потребно те крајеве заштити од бољшевизације. На томе плану су ангажоване постојеће квислиншке снаге. Овде је важно истаћи да нису учињене никакве промене у административној подели Косова, која је остала иста као за време италијанске окупације.¹¹⁰

Капитулацијом 8. септембра 1943. године Италија је престала да буде конкурент Бугарској у Македонији. Наместо италијанских појављују се немачке јединице, које поседају стратегијска места за одбрану јадранске обале од искрцавања савезничких снага. Фашистичка Немачка на терену успоставља своју војну и цивилну власт. Албанија је проглашена за независну. Једино што је Бугарска искористила после капитулације Италије јесте што је припојила око 20 села у близини Преспанског језера. Поред тога, почетком децембра, заузела је манастир Св. Наум и још око 2 km албанске територије.¹¹¹

Капитулацијом Бугарске у септембру 1944. године долази до ширења граница „Велике Албаније“ према истоку у Македонији. У почетку су границе померене до Скопља, а потом до ли-

¹⁰⁸ Јован Марјановић, Нојбахеров план и акције за стварање великосрпске федерације (1943—1944). Саопштење на научном скупу „Трећи Рајх и Југославија 1933—1945“. Београд 1973, 3.

¹⁰⁹ Радоје Пајовић, Политичке прилике у Црној Гори у вријеме капитулације Италије 1943. године, ЈИЧ, 1/1962, 57.

¹¹⁰ Али Хадри, *Народноослободилачки покрет на Косову 1941—1945*, Београд 1973, 144.

¹¹¹ Велимир Брезовски, *Ослободителна војна во Македонија до 1943. години*, Скопје 1971, 197.

није Куманско — Прешево — Бујановац. На овим територијама, као и на Косову, успостављена је власт албанских националиста.¹¹²

При подели југословенске територије Трећи Рајх са својим савезницима пошао је са становишта тзв. „дебелације Југославије“ у априлском рату. Ово им је имало послужити као оправдање за деобу окупираних југословенских територија као да је то урађено на „легалан“ начин и некажњиво што се тиче међународног права. У оваквом објашњењу за комадање југословенске територије предјачило је Министарство спољних послова Трећег Рајха. Оно је ишло и даље од тог објашњења. Деобу југословенске територије својим савезницима оно је објашњавало „исправљањем“ ранијих неправди учињених према тим земљама. А те земље су на другој страни полагале „историјско“ право на узете делове југословенске територије.

Чињеница је да су чланице сила Осовине поделиле југословенску територију, пошто је била окупирана. Сам чин окупације није значио и негацију постојања Југославије као државе.

По међународном праву окупација је привремено запоседање територије једне земље. То у исто време значи да окупирана земља није више престала постојати као држава. Са окупацијом земље губи се само један од елемената државности — територија, а остају други, као што су власт и становништво. Ма каква државно-правна акта окупатор доносио на окупираној територији у супротности су са позитивним међународним правом. Према томе, и територијална подела Југославије и све оно што је окупатор учинио у области промене њеног државно-правног статуса нема оправдања са гледишта међународног права.

Непосредно после мартовских догађаја у Београду и другим местима у Југославији Хитлер је одлучио да нападне Југославију и раскомада њену територију. Све до доношења *Привремених смерница за поделу Југославије* Хитлер је дипломатским путем стављао до знања заинтересованим земљама за поделу Југославије на које економске области и руднике рефлектира Трећи Рајх. У том погледу кршени су постојећи регионални, етнички и други принципи. Те су аномалије чињене не само у почетку већ и каснијих година другог светског рата. Ако се радило о експлоатацији неког рудног басена, ту је Трећи Рајх први истицао своје право. Према томе, и повучена демаркациона као и друге граничне линије у својој бити представљале су само формалност.

У економском погледу врло лоше се одразило повлачење граничних линија. Одвајани су градови од својих залеђа, разбијана су компактна земљишта, како државна тако и приватна. Тако урађено у 1941. години није могло да се исправи каснијих

¹¹² А. Хадри, н.д., 194.

година другог светског рата. Све мере које су предузимане на том плану само су ублажавале то врло болно питање, које је, као и друга питања, решено тек по ослобођењу земље.

Ваља рећи да војно и политичко руководство народноослободилачког покрета од првог дана окупације Југославије није признавало територијалну поделу земље. Од почетка оружане борбе рушене су све окупаторске баријере, па и њихове вештачки створене државе и повучене граничне линије.

Slobodan D. Milošević

CHANGEMENTS TERRITORIAUX EN YUGOSLAVIE PENDANT LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE

R é s u m é

On parle dans cet article sur le partage de la Yougoslavie par les occupants en 1941. et des changements territoriaux qui se faisaient pendant la seconde guerre mondiale. Par l'accord de Vienne du 22 avril 1941, entre les Ministres des Affaires Etrangères de l'Allemagne nacistе Ribbentrop et de l'Italie fasciste le comte Cano, tout d'abord une ligne de démarcation était tracée sur le territoire de Yougoslavie, qui partageait les zones d'intérêt des conquérants allemands et italiens. Dès le premier trait sur le plan de partage territorial, on pouvait remarquer une influence et un intérêt plus grands de l'Allemagne nacistе au territoire yougoslave à la différence de l'Italie fasciste. L'Allemagne basait son intérêt sur des raisons économiques, au besoin de matières premières pour la production des besoins de guerre et par conséquent, au renforcement du potentiel de guerre.

A part de l'Allemagne et de l'Italie fascistes, au partage du territoire yougoslave ont pris part la Hongrie de Horti et la Bulgarie des Cobourgs. Ces deux alliées des puissances de l'Axe avaient des prétentions »historiques« sur quelques parties du territoire yougoslave. Cela va sans dire que Hitler était, avec plaisir, prévenant envers eux, afin de détruire et de cette manière la Yougoslavie comme état, étant aigri par les événements de mars 1941, qui lui ont brouillé les plans de guerre. Donc, après avoir tracé la ligne de démarcation, on tracé aussi des lignes-frontières entre les zones occupées par les dits occupants et des états perfides créés sur le territoire de Yougoslavie. Ce tracement des lignes-frontières ne c'est pas passé sans difficultés. Les voies de communication étaient perturbées, des agglomérations plus vastes étaient dissipées, des terrains considérables étaient partagés et enfin, des unités administratives-politiques étaient dissipées comme intégrité etc.

D'un tel tracement irrégulier de la ligne de démarcation et des autres lignes-frontières, un nouveau problème apparût — la question des propriétés frontalières. Il se faisait des propriétés foncières des agriculteurs désunies par le tracement des lignes-frontières. C'était très difficile de cultiver un terrain agricole pareil. Le franchissement de la ligne-frontière se passait sous des conditions particulières. A part de laissez-passer ordonnés, les propriétaires étaient soumis souvent à la fouille à la ligne-frontière, leur rendant impossible de faire les travaux de semailles aux champs.

Après la capitulation de l'Italie fasciste le 8 septembre 1943, la ligne-frontière qui séparait son territoire occupé des autres occupants et des traîtres de leur pays, disparût.